

נושאים להרחבה

מתוך האנציקלופדיה התלמודית

ברשותה האדיבה של הוצאת האנציקלופדיה התלמודית

2..... מראית עין
כהרחבה לספר לתלמיד (עמוד 121) בעניין הטעם לאיסור לתלות בגד שנרטב בשבת - משום מראית העין.

5..... גזרה
כהרחבה למושג גזרת חכמים שמוזכר בספר לתלמיד במקומות שונים: איסור שימוש באילן - גזרה שמא יעלה ויתלוש (עמוד 24), "מיחזי כמבשל" (עמוד 73), הטמנה (91), שימוש בתרופות - גזרת שחיקת סממנים (עמודים 55, 224), ועוד.

7..... פסיקת ההלכה - רמב"ם, שולחן ערוך ורמ"א

8..... גרמא
כהרחבה למושג גרמא שמוזכר בספר לתלמיד בנושאים הבאים: כיור שהמים זורמים ממנו אל הקרקע דרך צינור (עמוד 19), גרם כיבוי (עמוד 172), מכשירים חשמלים ומפסק גרמא (עמודים 181, 186 - 187), ועוד.

10..... נספח לערך "חשמל"
כהרחבה לספר לתלמיד מלאכת מבעיר - שימוש במכשירי חשמל בשבת (עמוד 178), וכן לעניין שימוש בחשמל שיוצר בשבת בפרק מעשה שבת (עמוד 239), ועוד.

מראית עין

מתוך הפרק חשד ומראית עין - אנציקלופדיה תלמודית כרך יז עמוד תקסז

הגדרה

חיוב להוציא את עצמו מחשד הבריות ואיסור לעשות דבר המביא לידי חשד והנראה לבני אדם כאילו עושה איסור.

חשד ומראית עין

החיוב להוציא את עצמו מחשד הבריות מצינו בשני עניינים: בתורת כלל, שצריך אדם לצאת ידי הבריות, ולמדים אותו מהאמור: והייתם נקים מה' ומישראל, ומעוד פסוקים, ובתורת טעם לדינים פרטיים, שאמרו שאסור לעשות מעשה מסויים, או שחייב לעשותו, למנוע חשד שעבר עבירה או שלא קיים מצוה, ופעמים שסמכוהו על האמור: והייתם נקים וגו'.

דברים מותרים - מסויימים - הנראים שהם מעשים אסורים אסרו חכמים לעשותם משום מראית העין, לפי שהרואים יאמרו מותר לעשות כן, ויבואו לידי תקלה לעשות אף הם באופן האסור מן הדין, או כדי שלא יחשדוהו הרואים בדבר עבירה. ויש ראשונים שכתבו באיסור של מראית העין, שרמז יש לו מהאמור: והייתם נקים וגו'.

בכמה מקומות מצינו טעם לאיסור שאסרו חכמים משום שנראה - דומה - לדבר איסור, ואינו ענין למראית העין, כגון שאין מטבילים כלי ביום טוב, מפני שנראה כמתקן כלי, שדומה לתיקון של מלאכה, וגזרו עליה מדרבנן.

לא פלוג

דברים שאסרו חכמים משום חשד, פעמים שאסרו אף באופן שנסתלק החשד, משום ש"לא פלוג רבנן", לא חילקו חכמים בגזירותיהם, וכגון שליח שהביא גט ממדינת הים ואמר בפני נכתב ובפני נחתם, שלא ישאנה משום חשד, אפילו באו עדים אחר כך וקיימו את הגט, שכבר אין צורך לעדותו, יש שכתבו שבאיסורה עומדת. וכן בדברים שאסרו משום מראית העין, פעמים שאסרו אף כשבאופן זה אינו נראה לרואה כדבר איסור, וכגון שוחט בהמת חולין לשם קדשים ששחיתתו פסולה משום מראית העין שיאמרו שהקדישה, אף כשיש בה מום גלוי לכל, שודאי הרואה לא יאמר שנתכוין להקדישה, יש שכתבו שאסורה, לפי ש"לא פלוג רבנן".

דוגמאות

מראית העין. במקומות הרבה מצינו שאסרו חכמים - לעשות דבר שהוא מותר מן הדין - משום שחששו למראית העין, שהרואה יחשדנו בדבר עבירה, בין שיהא סבור שהוא עושה עכשיו עבירה, כגון שאוכל דם דגים והרואה סבור שדם בהמה הוא, או שסבור שכוונתו לעבירה, כגון ששוחה לפני עבודה זרה להגביה מעות שנתפזרו לו, והרואה אומר שכוונתו להשתחוות לעבודה זרה, ובין שהרואה סבור שעבר עבירה קודם לכן, כגון שנשרו כליו במים שאם ישטחם לייבשם בשבת, הרואה אומר שהוא כיבסם בשבת, או שסבור שמתכוין לעבור עבירה בעתיד, כגון שמוליך סולם של שובך ביום טוב, והרואה אומר להטיח גגו הוא צריך, וכן כל כיוצא בזה. וכן פעמים אסרו מפני מראית העין לעשות דבר המותר והרואה טועה בדין וסבור שאסור לעשות כן, ויש ראשונים שכתבו שאופן זה קל יותר משאר אופני מראית העין.

חומרת האיסור

איסור מראית העין הוא מדרבנן, והולכים בספיקו להקל. וכתבו אחרונים באיסור מראית העין של איסורי שבת, שדינו כדין שבות, ומותר בבין השמשות באופנים שלא גזרו על השבות בבין השמשות.

באיסורים דרבנן

יש מהאחרונים שכתב שלא חששו למראית העין, כגון לאכול בשר עוף בחלב העשוי משקדים, שאף על פי שהרואים סבורים שחלב בהמה הוא, בשר עוף בחלב אינו אסור אלא מדרבנן, ורבים מהאחרונים חולקים וסוברים שאף באיסורים דרבנן חששו למראית העין, ולא עוד אלא שיותר יש להחמיר באיסורים דרבנן, שכן אמרו: חכמים-עשו-חיזוק-לדבריהם יותר משל תורה, כדי שלא יבואו לזלזל בהם. וכתבו אחרונים שאף על פי שאין גוזרים גזירה משום איסור דרבנן, שאין גוזרים גזרה-לגזרה, הרי זה בדבר שהוא עצמו מותר, שלא אסרוהו מחשש שיבוא לעבור איסור דרבנן, מה שאין כן במראית העין, שחוששים שיחשדוהו שמה שעשה אסור מדרבנן. יש מהאחרונים מחלקים שבמקום שהמראית עין היא שחושדים אותו בדבר שאילו עשאו אסור מן הדין, אף באיסור דרבנן יש מראית העין, מה שאין כן במקום שהחשש הוא שיטעו בדין ויסברו שדבר זה שהוא עושה אסור, לא גזרו כשהאיסור הוא מדרבנן, כיון שחשש זה אינו מצוי כל כך. ויש שכתבו אף באופן זה שחששו למראית העין באיסור דרבנן. במקום שהאיסור הוא "תרי דרבנן", היינו שמצד שני דברים אין כאן איסור דאורייתא, כגון במראית העין של אמירה לנכרי במלאכה דרבנן, יש שכתבו שלא אסרו, וכן מותר לאכול בשר עוף בחלב העשוי משקדים בלא בישול, שאף על פי שהרואה סבור חלב בהמה הוא, לפי שבשר עוף בחלב אינו אסור אלא מדרבנן, ובכל בשר בחלב שלא נתבשלו יחד אינו אסור אלא מדרבנן, ולא גזרו בו משום מראית העין, ואף מדברי ראשונים נראה שסוברים שלא גזרו על מראית העין של אמירה לנכרי בדרבנן. ויש שהוכיחו שאף ב"תרי דרבנן" חששו למראית העין, שהרי מצינו שחששו למראית העין בעשיית מלאכה על ידי גוי בחולו של מועד, אף על פי שביום טוב עצמו עשיית מלאכה על ידי גוי אינה אסורה אלא מדרבנן, ובחול המועד אף עשיית מלאכה על ידי ישראל עצמו אינה אסורה אלא מדרבנן, לסוברים כן, וכן אסרו מראית העין של אמירה לנכרי בשבת במלאכה דרבנן, אלא שאין לדמות גזירות חכמים זו לזו, שפעמים שגזרו מפני מראית עין באיסור דרבנן ואף ב"תרי דרבנן", ופעמים שלא גזרו אף ב"חד דרבנן".

בחדרי חדרים

דברים שאסרו חכמים משום מראית העין, נחלקו תנאים אם אסורים אף בחדרי חדרים, שאין שם רואה: מי שניצרו כליו במים, שאסור לו לשטחם בחמה כנגד העם שלא יאמרו כיבסם בשבת, לדעת תנא קמא מותר לשטחם שלא כנגד העם, שדברים שאסרו מפני מראית העין מותרים במקום צינעא, ור' אלעזר ור' שמעון אוסרים. אף אמוראים נחלקו בדבר: רב אמר כל מקום שאסרו חכמים משום מראית העין, אף בחדרי חדרים אסור, שאם אתה מתיר לו ברשות היחיד אף הוא יעשה כן ברשות הרבים, ויאמר אין כאן רואים, וכן יש לחכמים לחוש שמא יראהו אדם ברשות היחיד, ולכן אסרוהו לגמרי, או משום שלא-פלוג-רבנן, לא חילקו חכמים דבריהם. בדעת רב חנן בר אמי נאמרו שני לשונות בגמרא: ללשון ראשון אמר ר' חנן שאותה שנחלקו בית שמאי ובית הלל בהולכת סולם, שלדעת בית שמאי אין מוליכים סולם משובד לשובד משום מראית העין שהרואה אומר להטיח גגו הוא צריך, אינו אלא ברשות הרבים, אבל ברשות היחיד מותר להוליך, שלא אסרו משום מראית העין בחדרי חדרים וברשות היחיד אין אדם רואהו - וללשון שני אמר רב חנן בר אמי שברשות הרבים לדברי הכל אסור להוליך משום מראית העין, ולא נחלקו בית הלל ובית שמאי אלא ברשות היחיד, שלדעת בית שמאי כל שאסרו משום מראית העין אף בחדרי חדרים אסור, ולדעת בית הלל לא גזרו במקום צנוע. אף ללשון זה כתבו ראשונים שר' חנן בר אמי סובר שלהלכה שהיא כבית הלל, לא אסרו בחדרי חדרים.

להלכה נחלקו ראשונים: יש שפסקו שכל איסורי מראית העין מותרים בחדרי חדרים. ויש שפסקו שאף בחדרי חדרים אסור, אלא שלצורך שמחת יום טוב יש סוברים שהתירו בצינעא, ולכן אף על פי שאסור להוליך סולם משובד לשובד משום מראית העין, מותר לעשות כן ברשות היחיד מפני שמחת יום טוב, ומפרשים אותה שנחלקו בית שמאי ובית הלל אם מותר להוליך הסולם ברשות היחיד, לדעת רב, היינו אם התירו מראית העין בצינעא משום שמחת יום טוב, והלכה כבית הלל המתירים, ולא דוקא משום שמחת יום טוב, אלא אף בכל דבר מצוה לא אסרו מראית העין בחדרי חדרים. ויש חולקים וסוברים שאף במקום שמחת יום טוב אסור בחדרי חדרים. אף לדעה הראשונה, יש מהאחרונים שכתבו שלא התירו מראית העין בצינעא משום שמחת יום טוב אלא בכגון הולכת סולם,

שהרי שובכו מוכיח עליו, אלא שהחמירו "חומרה יתירה" לאסור משום מראית העין, והתירו במקום שמחת יום טוב, אבל דבר שיש בו משום מראית העין מעיקר הדין, אף במקום שמחת יום טוב אסור.

במראית העין של איסור דרבנן, יש ראשונים סוברים שלא אסרו בחדרי חדרים, ולפיכך צינור שעלו בו קשים, שאסור בשבת למעכם ברגלו בפרהסיא משום מראית העין, התירו בצינעא, לפי שאין כאן מראית העין אלא של מלאכה כלאחר-יד שאינה אסורה אלא מדרבנן. ויש שנראה מדבריהם שחולקים וסוברים שלדעת האוסרים מראית העין בחדרי חדרים, אף באיסור דרבנן אסור, אלא שבצינור יש שכתבו שכיון שאינו עושה אלא כלאחר יד וכאילו אינו מתכוין לכך, אפילו יראוהו אין בו חשד כל כך, לכן התירו למעך העשבים בצינעא. ויש שכתבו שמחלוקת אמוראים בדבר, והלכה שבאיסור דרבנן לא אסרו בחדרי חדרים, ויש שכתב שרבו עצמו סובר שאף באיסור דרבנן אסור מראית העין בחדרי חדרים, אלא שבזו אין הלכה כמותו.

באיסורים דרבנן שיש להם אסמכתא בתורה, לדעת הסוברים שהחמירו בהם כבאיסורי תורה, כתבו אחרונים שאסרו בהם מראית העין בחדרי חדרים כדין מראית העין באיסורים של תורה, אף לסוברים שלא אסרו באיסורים דרבנן בחדרי חדרים. וכן כתבו אחרונים באיסור משום כבוד בית-הקברות, שהחמירו בהם לאסור מראית העין אף בחדרי חדרים, כדין איסורים דאורייתא.

גזרה

אנציקלופדיה תלמודית כרך ה עמוד תקכט

הגדרתה

גזרה: איסור של חכמים בדבר המותר מצד הדין, משום סייג וגדר.

גזרה

גזרות נקראו דברי חכמים שאמרו בכל דור ודור להחמיר, לעשות סייג לדברי תורה - לאסור, לטמא או לחייב, בכדי שלא יבואו להקל: להתיר, לטהר ולפטור נגד התורה, ואמרו: גזרה זה משום זה, גזרה זה שמא יעשה או יהיה כך וכך - ולא התקנות והמנהגות שתקנו והנהיגו. וחמורות הגזרות - במובן זה - יותר מהתקנות.

מקורה ותקפה

נאמר בפרשת עריות: ושמתם את משמרתני, ודרשו: שמרו לי משמרתני, עשו משמרת למשמרתני, כלומר: עשו גזרה לתורתני. ונחלקו ראשונים: יש אומרים שציוה הקב"ה במאמר כללי זה לעשות גזרות כדי לעשות סייג לתורה. ואמרו ושמתם את משמרתני, להזהיר בי"ד על כך, כלומר: להזהירם שיעשו גזרות, והיא מצוה מן התורה. ואף על פי שאמרו שהלימוד ממקרא זה אינו אלא אסמכתא בלבד, לא אמרו כך אלא לענין גזרה מיוחדת, כמו איסור שניות לעריות, שהוא גזרה משום עריות של תורה, שאין איסור פרטי זה נקרא איסור מן התורה, אלא מדרבנן, אבל הציווי בכלל לגזור גזרות מן התורה הוא. ויש חולקים וסוברים שכל הלימוד ממקרא זה אינו אלא אסמכתא, שאילולי כן היו הגזרות כולן מן התורה, ולא אמרו להזהיר בי"ד על כך, אלא לחייבם לענוש את עושי התועבות בעריות. ויש שכתב שמפי הקבלה הורשו החכמים מאת ה' לעשות גזרות. יש מן האחרונים שכתב לדעת הראשונים שלמדים מן המקרא: והבדלתם בין הבהמה הטהרה לטמאה שחייבים לפרוש מדבר טמא של איסור, שהכוונה שחייבים להתרחק מן האיסור ולחשוש שלא יבוא לכלל איסור, וכל הגזרות נכללו בעשה זה, ונתן ה' לחכמים שבכל דור דור היכן ראוי לגזור.

יש מן הראשונים סוברים שאף הגזרות הן מן הדברים שמצות עשה לשמוע לחכמים שגזרו כן והעובר עליהם עובר בלא תעשה, הרי הוא אומר על פי התורה אשר יורוך, אלו התקנות והגזרות והמנהגות שיוורו בהם לרבים כדי לחזק הדת ולתקן העולם, ונאמר תעשה, לא תסור וגו', ויש חולקים וסוברים שאין לגזרות שעשו למשמרת התורה ולגדר שלה אלא אסמכתא בלא תסור, ואף לדעה הראשונה אין הגזרות מצוה בפני עצמה למנותה במנין המצות אלא גדר לאותה מצוה של תורה שגזרו בה וחלק ממנה. וכן נחלקו בזקן-ממרא החולק על גזרות בית דין: יש אומרים שאף אם חלק על גזרה מן הגזרות שגזרו, בדבר שיש שגגתו חטאת ובזדונו כרת, כגון שהתיר החמץ באכילה ביום ארבעה עשר בניסן בשעה ששית, הרי זה חייב מיתה, שהרי זה נוגע בדבר שיש בו חטאת וכרת, שכן המקדש את האשה בחמץ בזמן זה אין חוששים לקדושי, ואם בא אחר וקידשה קדושי תופסים והיא אשת איש מחמתו, וכשהתיר הזקן נמצא שקדושי הראשון תפסו ואינה מקודשת לשני, או שכיון שעיקר חמץ יש בו כרת וחטאת נעשה זקן ממרא אף באיסור דרבנן שבו. ויש חולקים וסוברים שאינו נעשה זקן ממרא על גזרות של דבריהם, ולא עוד אלא שאפילו אם בא אחד וקידש את האשה בחמץ בשעה ששית ובא אחר וקידשה בקדושי גמורים והורה הזקן שהיא מותרת לראשון, אף על פי שהתיר דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, כיון שאין עיקר המחלוקת אלא מחמת דבר של דבריהם, אינו חייב מיתה.

יש גזרות שנכללו, לדעת ראשונים, במצוה מיוחדת בתורה, כמו: דברים האסורים בשבת מדברי חכמים מפני שהם דומים למלאכה בשבת, או שאסורים גזרה שמא יבוא על ידי כך לאיסור סקילה בשבת, שנכללו במה שנאמר בתורה: תשבות.

אין בגזרות חכמים לאסור דבר המותר משום איסור בל-תוסיף, כל שאינם אומרים שדבר זה אסור מן התורה, אלא אומרים שגזרו כך, כדי שלא יבואו לידי איסור תורה.

אנשי כנסת הגדולה אמרו: עשו סייג לתורה, כדרך שעשתה תורה סייג לדבריה, שנאמר: ואל אשה בנדת טמאתה לא תקרב, יכול יחבקה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים, תלמוד לומר לא תקרב וכן אמרו שהתורה עשתה סייג לדבריה ואמרה שהנזיר לא יאכל היוצא מן הגפן, מכאן שחייב אדם להרחיק עצמו מן הכיעור. ולולא שיעשו חכמים סייגים לתורה, התורה נופלת מעט מעט, כמו שאמרו: אינו דומה כרם המוקף גדר לכרם שאינו מוקף גדר.

גזרות חכמים מצינו אף לפני כנסת הגדולה, כמו: משה רבנו גזר גזרות, ועשה סייג לדבריו, וכן אמרו שלפיכך נקרא שמו אביגדור לפי שהרבה גודרים עמדו לישראל והוא היה אביהם של כולם, ובית דינו של דוד גזר על יחוד עם הפנויה, על פי המעשה של אמנון ותמר, וכן גזר על הכרשיניים לעשרם, בשעת הרעב, ושלמה המלך תיקן ערובין וגזר שלא להוציא מרשות היחיד לרשות היחיד חברו לעשות סייג והרחקה לאיסור תורה שלא יבואו להתיר מרשות הרבים לרשות היחיד, וכן תיקן נטילת-ידיים, לעשות סייג לטהרות, וגזר על שניות משום סייג לעריות, ואמרו שבתחילה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים, שתיקן וגזר ועל ידי זה אוחזים ישראל במצות, שנתרחקו מן העברה, כדרך שנוח לאחוז בכלי שיש לו בית יד. ויש מן הראשונים שכתב שעד זמן כנסת הגדולה לא היו עושים סייג לאסור את המותר מחשש שמא יבואו לידי איסור, ומתוך כך היו באים תמיד לגוף העברות, כמו שמצינו להם בנשואי נכריות ובחילול שבת ובכמה דברים, ובגלות בבל התחילו לעשות תקנות וגדרים לקדש עצמם במותר שלא ליגע באיסורי תורה.

העובר על דברי חכמים - שעשו סייג לדברי תורה - חייב מיתה, ולמדו מהכתוב ופרץ גדר ישכנו נחש, והוא נחש דרבנן שאין לו רפואה, ומותר לקרותו עבריין.

אמרו, חכמים שבארץ ישראל לא היו מגלים טעמה של גזרה עד שנים עשר חודש, שמא יהיה בן אדם שאינו סובר הטעם ויבוא לזלזל בה וכשנתפרסם איסור הדבר ונודע אצל הנשים ועמי הארץ, באותה שעה מודיעים הטעם.

פסיקת ההלכה - רמב"ם, שולחן ערוך ורמ"א

מתוך הערך "הלכה" - אנציקלופדיה תלמודית כרך ט עמוד רמא

הרמב"ם

הרמב"ם, קיבלו עליהם בכמה ארצות וקהלות לפסוק הלכה כמותו בכל מה שכתוב בספריו, בין בהיתר ובין באיסור, בין בדיני ממונות ובין בענייני קדושין כתובה וגיטין. ויש שכתב שאף אם יקשה לנו על דברי הרמב"ם מתוך שיטת התלמוד, ראוי לנו לתלות החסרון במיעוט השגתנו וחייבים אנו לקבל דבריו מבלי שנהרהר אחריו, ויש לנו לעשות כהרמב"ם אפילו כשנחלק עם רבותיו, מאחר שראה את דברי רבותיו ולא נראו בעיניו. ויש חולקים וסוברים שהמורה מתוך הרמב"ם ואינו יודע מהיכן הוציא דבריו מהתלמוד טועה להתיר את האסור ולאסור את המותר, וכל הקורא בו סבור שמבין בו ואינו כן, אם אינו בקי בתלמוד, וכשבעלי התוספות חולקים על הרמב"ם, הלכה כבעלי התוספות, ובכמה מקומות חולקים על פירושי ועל פסקיו עמודי התורה ואישיותיה, והם רש"י ור"י ב"ר מאיר (רבנו תם) ור"י בר שמואל אשר כל חכמי ישראל האחרונים שותים מימיהם.

השולחן ערוך

דורות האחרונים קיימו וקיבלו עליהם לשמור ולעשות ככל מה שכתוב בשולחן ערוך והגהות רמ"א. ומחלוקת עיקרית להלכה יש בין המחבר של השו"ע, הר"י קארו, להרמ"א, שהר"י קארו קבע את הר"י והרמב"ם והרא"ש לשלשה עמודי הוראה, ובכל מקום ששנים מהם מסכימים לדעת אחת, פוסק הלכה כמותם, מלבד במקצת מקומות שכל חכמי ישראל או רבם חולקים עליהם. ויש שכתבו שעל כלל זה לסמוך על שלשה עמודי הוראה אלה הסכימו קרוב למאתים רבנים בדורו של הר"י קארו, אלא שיש שכתבו שבספרו בית יוסף הוא שפסק כשנים משלשה אלה, ובשולחן ערוך דרכו לפסוק כהרמב"ם אף נגד הר"י והרא"ש. והרמ"א חולק על עיקר כלל זה, במקום שחכמי אשכנז וצרפת חולקים עליהם והם הרוב, או במקום שהמנהג שנהגו אינו כן. ונהגו בקהלות הספרדים לפסוק כ"המחבר" - מהר"י קארו - בשולחן ערוך, אלא שלהחמיר יש שנהגו באיזו חומרות כהרמ"א, והאשכנזים קיבלו עליהם פסקי הרמ"א, במקום שחולק על המחבר.

האחרונים כתבו כללים להלכה כשהובאו בשולחן ערוך שתי דעות, שאם דעה ראשונה הובאה בסתם ודעה שניה בלשון ויש אומרים, הלכה כסתם, ולא הזכירו דעת היש אומרים אלא בשביל צירוף אם יש צדדים אחרים או שאם יש מקומות שנהגו כמותם יש להם על מי לסמוך. אם דעה ראשונה הובאה בסתם ודעה שניה בלשון "וחלקו עליו", יש שכתבו שאין הלכה כדעה ראשונה, שהרי חלוקים עליה. כששתי הדעות הובאו בלשון יש אומרים ויש אומרים, נחלקו אחרונים כאיזו מהן יש לפסוק להלכה.

יש מערערים על המורים הלכה מתוך השולחן ערוך, אם אינם יודעים הטעם שבדבר, ולא ידקדקו בכל הענין מתוך התלמוד, וכתבו שהם בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהם, וכתבו אחרונים שעכשיו שנתחברו חיבורים על השולחן ערוך, כהטורי זהב, שפתי כהן, מגן אברהם ושאר אחרונים, וכל דין מבואר טעמו במקומו, מותר להורות משם.

גרמא

אנציקלופדיה תלמודית כרך יח עמוד תשנז

מעשה, כח וגרמא

בכמה מחיובי התורה מצינו שאין אדם חייב אלא על עשייתו ולא על גרמא, וכמו בנזקין שאמרו: גרמא בנזקין פטור, וכן אמר ר' יהושע הפורץ גדר בפני בהמת חבירו - ויצאה הבהמה וברחה - והכופף קמת חבירו בפני הדליקה, ולא היתה האש יכולה להגיע אלא ברוח שאינה מצויה, פטור מדיני אדם, שגרמא בנזקין פטור. וכן מצינו ברוצח: הכופת את חבירו במקום שסוף החמה לבוא, ובאה החמה והמיתתו, פטור, שגרמא הוא, ואין דינו מסור לבית דין. וכן במלאכת שבת דרשו מהאמור: לא תעשה כל מלאכה, עשייה אסורה, גרמא מותרת, וכן במחיקת השם שאמרו: לא תעשו כן לה' אלהיכם, עשייה אסורה, גרמא מותרת.

כחו

דבר הנעשה על ידי כח האדם, הרי זה כאילו נעשה בגופו, הן לענין נזקין: זרק אבן או ירה חץ והזיק בו, או שפטר - הציף - מים על חבירו או על הכלים והזיק, או שרק והזיק בעת הילוך הרוק, הרי זה כמזיק בידו, והן לענין רוצח: זרק חץ והרג, חייב מיתה, והן לענין מלאכת שבת: הזורק מרשות היחיד לרשות הרבים חייב, וכיוצא.

זורה ורוח מסייעתו

הזורה בשבת והיתה רוח מסייעת לו לזרות - כשהוא מגביה את התבואה ברכת - חייב, ונחלקו אמוראים: לדעת אביי ורבה ור' זירא אף בנזקין באופן זה חייב, שכשם שלענין שבת הזרייה חשובה כנעשית על ידי כחו, כך לענין נזקין, ורב אשי אמר אין זורה ורוח מסייעתו חייב אלא לענין שבת, שמלאכת-מחשבת אסרה תורה - והרי נתקיימה מחשבתו, שנזח לו ברוח המסייעתו - אבל בנזקין גרמא הוא, וגרמא בנזקין פטור. ונחלקו ראשונים בדעת רב אשי, ושלש דעות בדבר: א) יש סוברים שאף על פי שהזורה ורוח מסייעתו אינו אלא גרמא, חייבתו תורה בכך, כיון שמלאכת זורה עיקר עשייתה על ידי הרוח, ולדעתם בשאר מלאכות שבת אינו חייב אם עשאן בסיוע הרוח, ולכן הנותן בשבת חיטים בריחיים של מים והן נטחנות שם, פטור, שבשאר מלאכות אינו חייב עד שיעשה אותן בעצמו בלא סיוע דבר אחר. ב) ויש סוברים שדברי רב אשי אמורים בכל מלאכות של שבת, שכיון שמלאכת מחשבת אסרה תורה חייב - כל שנתקיימה מחשבתו - ואין למדים חיובי ממון מאיסורי שבת. יש מהאחרונים שכתבו שהנותן בשבת חיטים לריחיים של מים חייב חטאת, אף שהמים טוחנים, שמלאכת מחשבת אסרה תורה, והרי זה כזורה ורוח מסייעתו, ואף על פי שמותר לעשות מחיצה בפני הדליקה בכלי חרס מלאים מים והם מתבקעים ומכבים את הדליקה, שגרם כיבוי מותר, הרי זה לפי שאינו מתכוין לכבות אלא שהוא "פסיק רישא", ולכן אף על פי ש"פסיק רישא" דינו כמתכוין וחייב עליו, בגרמא מותר, לפי שאינו מלאכת מחשבת. ועוד שדוקא גרם כיבוי על ידי מחיצת כלים מלאים מים מותר, לפי שהכיבוי בא במקרה, מה שאין כן בריחיים של מים שכך היא דרך הטחינה בריחיים הללו, ולכן זוהי מלאכת מחשבת שאסרה תורה, אף על פי שאפשר לטחון בריחיים של יד, שכל שדרך המלאכה שהוא עושה היא על ידי גרמא, זוהי מלאכת מחשבת. ויש שכתבו שלא אמרו שגרמא מותרת בשבת - מן התורה - אלא כשאינו עושה מעשה בשעת המלאכה, אלא עושה את המעשה קודם לכן ואותו מעשה גורם שתיעשה המלאכה מאליה לאחר זמן, וכגון כשמעמיד מחיצת כלים מלאים מים בפני הדליקה, אבל כשעושה המלאכה עצמה על ידי פעולתו אלא שנעשית המלאכה בסיוע הרוח, אף על פי שלענין נזקין אף זה חשוב גרמא, לענין שבת חייב, שמלאכת מחשבת אסרה תורה, כל שהיא גרמא כזו שעושה את המלאכה בסיוע דבר אחר. ג) ויש מהראשונים מפרשים שלא בא רב אשי לחלק בין נזקין לשבת, שלעולם הזורה ורוח מסייעתו חשוב כעושה בכחו, שכן "אשו משום חיציו", ולא פטר רב אשי בנזקין בעושה את הנזק, אלא דוקא כשעושה את המזיק, שאין עושה מזיק חייב על מה שהמזיק יזיק אחר כך, אלא כשעושה לבדו, ולא כשהרוח מסייעתו בעשיית המזיק.

הלכה כרב אשי. ויש שכתבו בדעת ראשונים שאין הלכה כמותו.

כח כחו

הזורק אבן לתמר להפיל תמרים, ונפלו מן התמרים על תינוק והרגוהו, אינו גולה, מפני שנפלו מכח כחו. ויש שכתבו הטעם מפני שהוא כמו אנוס. על כח כחו אם הוא ככחו לשחיטה ולשבת ולכל התורה, דנו בו אחרונים.

נספח לערך "חשמל"

אנציקלופדיה תלמודית כרך יח עמוד תרמט

- 11 פרק א: הפעלת מכשירים חשמליים בשבת**.....
 דיון כללי על האיסורים השונים בהפעלה חשמלית בשבת וביום טוב, וכן האיסורים שיש בהפעלת מכשירים בשבת ובהפסקת פעולתם.
- 17 פרק ב: טרמוסטט**.....
 דיון במכשירים שמתקן בהם טרמוסטט, כגון מקרר ותנור אפייה ועוד, אם האדם הגורם לפעולת הטרמוסטט נחשב כגורם לפעולת המכשיר המופעל על ידי הטרמוסטט, ולכן, למשל, האם אסור לפתוח דלתות מקרר בשבת.
- 21 פרק ג: שעון שבת**.....
 דיון על השימוש בשעון שבת להפעלה אוטומטית של מתקנים וכלים חשמליים בשבת וביום טוב.
- 26 פרק ד: מקרר**.....
 דיון באיסור פתיחת דלת מקרר בשבת כשעל ידיה נדלקת נורה, וכן באיסור סגירת הדלת כשעל ידיה נכבית הנורה.
- 28 פרק ה: מעלית**.....
 דיון באיסור השימוש במעלית בשבת, ובאופני השימוש המותרים במעלית אוטומטית.
- 33 פרק ו: מכונת חליבה**.....
 דיון באופני השימוש במכונת חליבה בשבת, האסורים והמותרים.
- 35 פרק י: ניצוצות**.....
 דיון בניצוצות הנוצרים בשעת חיבור מעגל חשמלי או ניתוקו, וכן בשעת פשיטת בגד העשוי מאריג סינטטי, אם דינם כאש ויש ביצירתם בשבת משום מבעיר.
- 36 פרק יא: קריאה לאור נורה חשמלית**.....
 דיון אם האיסור לקרוא לאור הנר בשבת, כולל גם איסור לקרוא לאור נורת חשמל.
- 37 פרק יב: שימוש בחשמל שנוצר בשבת**.....
 דיון על השימוש בחשמל שנוצר מתוך מלאכת שבת, הן כשנוצר על ידי גויים עבור יהודים והן כשנוצר על ידי יהודים.

פרק א: הפעלת מכשירים חשמליים בשבת

- א. מבוא.
- ב. חיבור המעגל.
- ג. חיבור מקצת מעגל.
- ד. הפעלת המכשיר.
- ה. הפעלה עקיפה.
- ו. מיתוג (מפסק) גרמא.

א. מבוא. בהפעלת מכשירי חשמל בשבת וביום טוב מצינו כמה איסורים: (א) חיבור המעגל החשמלי בשבת, שדנים בו אם אסור משום מוליד או משום בונה, וכן משום הניצוצות הנוצרים אז, ופעמים שנגרמת על ידי כך תוספת הבערה בתחנת הכח, וכן בהפסקת פעולת המכשיר מנתקים את המעגל החשמלי ואסור משום סותר ומשום הניצוצות הנוצרים בשעת הניתוק, ופעמים שנגרם על ידי כך כיבוי בתחנת הכח. (ב) עצם הפעלת המכשיר, פעמים שיש בכך משום בונה או מתקן מנא, והפסקת פעולת המכשיר פעמים שיש בה משום סותר; (ג) פעולת המכשיר עצמו שפעמים היא מלאכה שאסורה בשבת, והמפעילו נידון כעושה את המלאכה ההיא, וע"י על כך בע"י חשמל: כמעשה אדם. וכן כשיש במכשיר חוט להט או גוף חימום, והמפעיל את המכשיר מדליקם, והמפסיק את פעולת המכשיר מכבה אותם, וע"י על כך בע"י הנ"ל: חוט להט בתורת אש. (ד) לפעמים יש איסור טלטול מוקצה בהפעלת המכשיר או בהפסקת פעולתו, וע"י על כך להלן: טלטול מכשירים.

ב. חיבור המעגל. בחיבור מעגל חשמלי דנים על כמה איסורים: (א) יש מהאחרונים סוברים שכל הפעלת מכשיר חשמלי על ידי חיבור מעגל אסורה משום מוליד כח חשמלי בחוטי החשמל, ומטעם זה יש אוסרים דיבור במיקרופון וכיוצא, וכן פתיחת דלת המקרר בשעה שאין המנוע פועל, כיון שעל ידה מופעל הטרמוסטט המפעיל את המנוע, ונמצא מוליד זרם. ויש שכתבו שאין בדיבור במיקרופון משום מוליד כיון שאינו מוליד הזרם אלא לרגע קט, ומיד בהיפסק דיבורו נפסק הזרם, ומוליד לשעה יש סוברים שאין בו משום מוליד, שכל שהזרם ארעי אין כאן הולדת כח קבוע, שהרי הוא נפסק מיד ושוב לא ניתן להשתמש בו. מעגל שיש בו זרם, יש שכתבו שמותר להגדיל את עצמת הזרם, כמו שמותר להוסיף בבגד ריח מאותו המין, ולכן מותר להגביר את עצמת מכשיר השמיעה, וכן אין איסור מוליד בדיבור ברמקול, אם הוא עשוי באופן שהזרם זורם בו כל הזמן והדיבור אינו אלא מוסיף בעצמת הזרם, וכן מותר לעלות במעלית אוטומטית, אף על פי שמשקלו גורם להגברת צריכת הזרם. ויש שכתבו שאסור להגביר את צריכת הזרם, ומטעם זה אסרו לעלות במעלית אוטומטית, וכן דין הדיבור ברמקול וכיוצא, כל שתוספת הזרם מאפשרת השמעת קול, הרי זו כתוספת ריח ממין אחר שאסורה.

ויש מצדדים לומר שאין בחיבור מעגל חשמלי משום מוליד, אלא שלא התירו למעשה. (ב) יש מהאחרונים שכתבו שהמחבר מעגל חשמלי יש בו משום מתקן-מנא, וקרוב הדבר לומר שאסור מן התורה משום בונה, והמנתק את המעגל יש בו משום סותר. יש שכתבו שאף לדעה זו אינו חשוב בונה אלא כשהוא מחבר את המכשיר החשמלי אל רשת החשמל, אבל כשהמכשיר מחובר אל הרשת ויש בו טרמוסטט המחבר ומנתק את הזרם לפי הצורך, אין חיבור המעגל על ידי הטרמוסטט חשוב בונה ואין ניתוק המעגל חשוב סותר, לפי שמשעה שחובר המכשיר אל רשת החשמל עומד הוא על תכונתו שיופעל ויופסק על ידי הטרמוסטט, ואין כאן בנין וסתירה אלא שימוש, ועוד שכיון שהחיבור אינו אלא לשעה ועומד להיות מנותק מאליו בלא מעשה אדם, אינו אלא בנין לשעה, וכיון שהחיבור והניתוק נעשים כל הזמן לסירוגים, אין כאן בנין וסתירה. וכן יש שכתבו שבדיבור ברמקול אין משום בונה, לפי שחיבור המעגל נעשה לרגע קט, ולא עוד אלא שהוא נפסק מאליו, ועוד שההפסקות בזרם דרושות לעצם השימוש ברמקול, שאם יזרום החשמל ברציפות לא יישמעו הקולות כראוי, ולכן אין כאן בנין וסתירה, אלא כן הוא דרך השימוש במכשיר, וכן יש שכתבו במעלית, שכיון שאינה ראויה למלאכתה אלא כשהיא עולה ויורדת ונעצרת לפי הצורך, ואם יהיו המעגלים מחוברים כל הזמן לא תהא ראויה לשימושה, לכן אין כאן בנין בחיבור המעגל ולא סתירה בניתוקו, אלא הרי זה ככלי שיש לו כיסוי שמותר לכסותו ולגלותו. ויש חולקים וסוברים שהמפעיל מעלית יש בו משום בונה ומשום סותר. וכן הוא

במדבר ברמקול. לחיצה על פעמון חשמלי וכיוצא, יש שכתבו שאין בה איסור משום בונה, שכיון שלחיצתו במשך כל הזמן דרושה לקיום המעגל, ובהרפיית אצבעו יינתק מעצמו, אין כאן בנין.

על הגדלת עצמת הזרם שאין בה משום בונה ועל הקטנת העצמה שאין בה משום סותר, ע"ע חשמל.

ג) אם יש לחשוש בהפעלת מכשיר חשמלי משום יצירת הניצוצות, ע"י להלך: ניצוצות. על הגברת עצמת הזרם במנוע המופעל ב"זרם ישר", אם יש לחשוש להגדלת הניצוצות, ע"י להלך, שם.

ד) יש שכתבו שבכל חיבור של מעגל חשמלי, קיים החשש שעל ידי כך נגרמת תוספת הבערת דלק בתחנת הכח, ואף שהדבר ספק שמא אין בתוספת צריכה זו לגרום לריבוי בהבערה - או שמא באותה שעה שהוא מחבר את המעגל קטנה הצריכה במקום אחר על ידי שנותק שם מכשיר חשמלי - אין להתיר משום דבר שאינו מתכוין, לפי שהוא כמתכוין לכך, שכן אם זקוקים לתוספת דלק ולא יתוסף, יפסק הזרם. ויש שכתבו שעל פי רוב אין בתוספת צריכה מועטת כדי לגרום לתוספת צריכת דלק בתחנת הכח, ולכן אין חוששים לכך.

ג. **חיבור מקצת מעגל.** המחבר חלק ממעגל חשמלי, כגון שלוחץ על המפסק בשעה שהזרם מנותק על ידי שעון שבת, אין בו משום מוליד, ואין נוצרים ניצוצות. ויש שכתבו שאף אין בו משום בונה, וכן אין בנייתו משום סותר, ויש שכתבו שהעושה כן במחובר יש בו משום בונה.

באופן שעל ידי חיבור של חלק מהמעגל נוצר מתח חשמלי ממקום החיבור עד המקום שבו המעגל מופסק, והמעגל עתיד להיות מחובר כולו על ידי שעון שבת, כגון שהמעגל מנותק בשני מקומות והוא מחברו במקום אחד, ומביא את המתח עד המקום השני, וכששעון-שבת יחבר את המקום השני ויסגור את המעגל, יזרום בו זרם, יש שכתבו שאסור לעשות כן הן משום מוליד והן משום בונה, שהרי פעולתו עתידה להביא לידי תוצאות, שלא היו נוצרות לולא המתח. וכן בנייתו החיבור הראשון בשעה שהמעגל מנותק במקום נוסף, נמצא שביטל את המתח בקטע שבין שני המקומות, ויש בו משום סותר. ואף על פי כן מותר - לדעתם - לפתוח דלת מקרר אם הנורה הוצאה מבית המנורה, ואין חוששים לזה שהוא יוצר מתח בחוטי החשמל שמן המפסק עד הנורה, כיון שאינו מתכוין ליצירת מתח זה ואין לו בו שום תועלת, אינו בונה ואין כאן תורת מלאכה, והרי זה כקוטס קיסס, שאם נתכוין לחצוץ בו שיניו, חייב, ואילו אם אינו מתכוין לכך מותר, שכל שהוא משום תיקון כלי, אם אינו מתכוין לתקן מותר, אף לסוברים דבר שאינו מתכוין אסור.

ויש שכתבו שהולדת מתח מותרת, ואין בה לא משום מוליד ולא משום בונה, שהמתח אינו דבר של ממש, ואינו אלא דבר שבכח, "פוטנציאל", ואין אפשרות למודדו כל זמן שאין זרם, וכשאדם מכניס לשקע חוט מאריך, שאינו מחובר לשום מכשיר, העביר את המתח לקצה החוט, אבל לא העמיד "דבר על תכונתו" ולא הביא שום דבר "ממוות לחיים", ומצינו בכמה מספרי הלכה שהתירו לעשות פעולות במפסק ובתקעים כששעון שבת ניתק את הזרם, אף באופן שבלחיצתו על המפסק ובהכנסת התקע לשקע הוא יוצר מתח, שכן שעון שבת אינו מנתק אלא את חוט ה"פזה" או את חוט ה"אפס", ועדיין יש מתח על ידי החוט השני.

ד. **הפעלת המכשיר.** הפעלת מכשיר חשמלי שעצם פעולתו אינה מלאכת שבת, כגון לחיצה על מתג של מאוורר או מכשיר שמיעה וכיוצא כדי להפעילם, יש שכתבו שאסורה משום מתקן מנא מן התורה, או מדרבנן, שכל כלי שאינו במצב שראוי לשמש בתפקידו, אינו נקרא כלי שלם, והכשרתו לשימוש היא גמר הכלי, והרי זה כמו עריכת שעון, שלכמה אחרונים אסורה מן התורה. ואף לסוברים שאין איסור בעריכת שעון בשבת, הרי זה לפי שחידוש הליכת השעון לא נעשה על ידי הוספת דבר מן החוץ, אלא על ידי מתיחת קפיץ הנמצא בתוך השעון עצמו מכבר, מה שאין כן בהכנסת זרם חשמלי למכשיר, שכיון שהזרם אינו "כח דוחף" גרידא, אלא שזרימת האלקטרונים בתוך החוטים משנה אותם, וכן גורמים למגנט חלק מהמנוע, וכיוצא, אין דנים את הזרמת הזרם כהשתמשות עם מכונה העשויה מכבר, אלא דנים כאילו עכשיו עושה הזרם את המכשיר לכלי, וכן טלפון שבלעדי

הזרם אינו יכול למלא את תפקידו, המחברו לרשת החשמל הוא מתקן כלי להיותו ראוי למילוי תפקידו, ויש בו משום מכה בפטיש, ואינו דומה לכלי שרגילים לפרקו ולחברו, לפי שלא בטל שם כלי מן הפרקים כשהם מפורקים אלא שמחוסרים הם קירוב זה אל זה, מה שאין כן בהזרמת זרם החשמל שמשנה את תכונת המכשיר ונותן בו סגולה אחרת, ולכן הרי זה גמר כלי. ועוד שכשם שכלי של פרקים שהדרך לחברו ביתדות ומסמרים על ידי פטיש, ודרך שימושו הוא לפרקו על ידי הוצאת המסמרים בצבת ולחזור ולחברו על ידי הכאה בפטיש, יש בו משום סותר כשמפרקו אף על פי שהדרך לעשות כן פעמים הרבה ביום, וכן כשמחברו יש בו משום בונה או מכה בפטיש, כך גם במכשיר חשמלי, אף על פי שבלחיצה קלה על המתג מוזרם בו הזרם, הרי זה חשוב כמעשה גדול, כיון שהזרם הוא עיקר חיותו של הכלי, ובשעה שאין בו זרם הוא "כגוף בלא נשמה", ולכן דנים את הלוחץ על המתג כעושה כלי מחדש. וכן המחזיר שפופרת הטלפון למקומה בגמר השיחה, יש לדון בו משום מתקן מנא, שהרי הוא עושה את מכשיר הטלפון ראוי לשימושו, שהוא לקבל בו שיחות.

ויש סוברים שאין איסור בהפעלת מכשיר משום מתקן מנא או בונה, שאף אם אסור בשבת לערוך שעון משום תיקון מנא, הרי זה לפי שהשעון אינו כלי אלא כשהוא פועל - שתפקיד השעון הוא להיותו ערוך תמיד ולהראות השעה, ולכן כל שהילוכו נפסק הרי זה קלקול, וכשמכונן אותו ומחדש הילוכו הרי זה תיקון - מה שאין כן במכשירים חשמליים כגון מאוורר וכיוצא, שחשובים תמיד כלי, והפעלתם היא השימוש בכלי, שבמכשירים עצמם לא נשתנה כלום אלא שהעבר בהם זרם, והרי זה כנותן שמן לנר, שאינו מתקן מנא אלא משתמש, שכן הוא דרך תשמישם תדיר שאין מזרימים בהם את הזרם אלא בשעה שרוצים להשתמש בהם ואחר כך מפסיקים את הזרם מיד, מה שאין כן בשעון שעשוי לפעול תמיד, ואדרבה מאוורר שאי אפשר להפסיק את פעולתו וממשיך לפעול כל הזמן, מאוורר מקולקל הוא, ולכן הפעלת מכשיר היא שימוש במכשיר ולא תיקון, וכדרך שלא מצינו איסור להפעיל ריחיים של מים בשבת אלא מצד הטחינה, אבל עצם ההפעלה אינה תיקון. ועוד שאין ההפעלה מעשה אומן אלא מעשה הדיוט היא, ועוד שכלי של פרקים שאינו עשוי לקיום אף לאותה שבת עצמה, מותר לחברו אף באופן שצריך לכך גבורה ואומנות, ולכן אף אם נחשיב את החיבור לרשת החשמל כמעשה רב של תקיעת יתדות בחוזק, מותר הוא, ועוד שהדעת נותנת שחיבור על ידי מסמרים ויתדות אינו אסור אלא משום שמעשה החיבור עצמו הוא מעשה רב, ויש בו טורח גדול לעשותו, או שהתיקון נשאר בו לעולם, מה שאין כן בחיבור לרשת החשמל, שאף על פי שהתוצאה חשובה מאד, המעשה עצמו הוא מעשה כל-שהוא ואינו מתקיים ורגילים לעשותו בכל עת, ולכן אינו בכלל מכה בפטיש. אף לדעה זו אסור להפעיל שעון חשמלי, שהרי תפקידו להיות תמיד ערוך ומתוקן להראות השעה ואין מפסיקים פעולתו, ולכן אינו כלי אלא כשפועל, וכשמנתקים אותו מהזרם הרי זה קלקול.

המכניס פקק בטחון למקומו, הרי זה בונה, שהרי עשוי הוא להשאר שם תמיד. ויש שכתבו שאסור לתקן פקק בטחון או להחליפו משום מכה בפטיש אף בשעה שהזרם מנותק ועתיד להתחבר על ידי שעון שבת, ואפילו כשהתיקון הוא על ידי לחיצת מפסק, ולא על ידי החלפת חוט, אסור, שכן הוא מתקן בלחיצתו את רשת החשמל שבבית.

המכניס נורה לבית המנורה, יש שכתבו שאף בשעה שזרם החשמל מנותק על ידי שעון שבת יש בכך משום איסור בונה. ויש שכתבו שנורה שרגילים להוציאה מזמן לזמן מבית המנורה ולהחזירה או להחליפה באחרת, הוצאתה אחרי שהשעון ניתק את הזרם, אין בה משום סותר והכנסתה אין בה משום בונה, אבל אם הנורה דרכה להשאר במקומה זמן רב, אין היתר להוציאה או להכניסה, אף במקרה של צורך גדול, שיש לחשוש לאיסור סותר ובונה.

מותר להפעיל מכונה בערב שבת והיא ממשיכה לפעול בשבת, והוא שפועלת באופן שקט, אבל אסור להפעיל מכונת כביסה או מכונת ייבוש בערב שבת, והן ממשיכות לפעול בשבת, שכיון שמכונות הללו משמיעות קול בשבת, יש בכך "זילותא דשבת", כדרך שאסרו מטעם זה ליתן חיטים לריחיים של מים בערב שבת והן נטחנות בשבת, אלא אם כן יש הפסד מרובה בדבר. לדעת הסוברים שמותר ליתן חיטים לריחיים של מים, אף במכונת כביסה וכיוצא מותר לעשות כן.

על הפעלת מכוונות בשבת על ידי שעון שבת המופעל מערב שבת, עיי' להלן: שעון שבת.

ה. הפעלה עקיפה. בהפעלה לא ישירה של מכשירים חשמליים, כגון במכשירים המווסתים על ידי טרמוסטט, או כשדלת נפתחת על ידי דריכת אדם על משטח שלפניה או על ידי הפסקת קרן אור הנשלחת לעבר תא פוטו-אלקטרי, או כשאדם פותח הדלת בידיו וגורם להדלקת נורה או לצלצול פעמון, וכיוצא, דנים אם נחשב כעושה בידיים או כגרמא. על הפעלת מכשיר בשבת על ידי טרמוסטט, עיי' להלן: טרמוסטט. על הפעלתו על ידי עריכת שעון שבת מערב שבת, עיי' להלן: שעון שבת. על שימוש במעלית אוטומטית בשבת, עיי' להלן: מעלית.

אסור להתקרב בשבת אל דלת אוטומטית, באופן שדריכתו על המשטח שלפניה גורמת לדלת להפתח - או לפעמון לצלצל - כיון שיש בזה הפעלה חשמלית שאסורה בשבת, ודריכתו על המשטח הרי היא כמעשה בידיים. וכן דלת הנפתחת על ידי שהאדם המתקרב אליה מפסיק קרן אור הנשלח לעבר תא פוטו-אלקטרי, אסור להתקרב אליה, שאף אם אינו כעושה מעשה בידיים אלא כמו "בידקא דמיא" בכח שני, יש סוברים שבשבת אסור אף כח שני, או שכאן נחשב יותר למעשה אדם מאשר "בידקא דמיא" בכח שני. ויש שכתבו שאינו אלא גרמא, שהרי הדלת מצד עצמה עומדת כל הזמן להיפתח, וקרן האור המגיעה לתא הפוטו-אלקטרי מונעת זאת ממנה, וכשאדם מפסיק את קרן האור הוא מונע מקרן זו את מניעת פתיחת הדלת, והרי זה כסוגר חלון בפני הרוח שמוותר אף על פי שמונע ממנה לכבות את הנר, וכיון שאינו אלא כגורם, יש להתיר במקום הפסד או צורך גדול. יש שכתבו שאם התקרב והפסיק את קרן האור ועל ידי כך נפתחה הדלת, אסור לו לעזוב את מקומו, כיון שבעזיבתו יגרום לקרן האור להגיע לתא הפוטו-אלקטרי ולסגור את הדלת, והרי זה כמו "בידקא דמיא" בכח ראשון.

דלת שבהיותה סגורה לוחצת על מתג, ועל ידי פתיחת הדלת משתחרר המתג ונדלקת נורה חשמלית, כתבו אחרונים שאם פותחה בשבת הרי זה מבעיר, ואם סוגרה הרי זה מכבה, ואף על פי שאינו מתכוין לכך בפתיחת הדלת ובסגירתה, "פסיק דישא" הוא. ויש שכתבו שבשעת דחק גדול יכסה מערב שבת את הנורה כדי שהאור לא ייראה, ויפתח הדלת בשבת כלאחר יד, כגון שיפתחנה במרפקו, שכיון שאינו נהנה מן האור ואינו צריך לו, הרי זה מלאכה-שאינו-צריך-לגופה, ו"פסיק רישא שלא ניחא לו", וכיון שהוא עושה המלאכה כלאחר יד מותר לפתוח בשעת הדחק.

דלת שפתיחתה מפעילה פעמון חשמלי וסגירתה מפסיקה את הצלצול, יש שכתבו שאף על פי שמצד איסור השמעת קול בשבת אין לחשוש כשאינו מתכוין להפעיל את הפעמון, שאפשר להקל ב"פסיק רישא שלא ניחא לו" באיסור דרבנן, והרי זה נעשה כלאחר יד, יש להחמיר משום יצירת הניצוצות, שהרי יש בכך משום מלאכת מבעיר מן התורה - לדעתם - וביום טוב אפשר להקל.

תא טלפון שבהיכנס בו אדם נדלקת נורה על ידי מתקן הנמצא ברצפת התא שמופעל בדריכת האדם, יש שכתבו שהנכנס לתא לצורך פיקוח נפש לא יתכוין לקרוא לאור הנורה, כשאינו בדבר צורך לחולה, וצריך לשים חפץ כבד על רצפת התא, כדי שלא תיכבה הנורה כשיצא, ואם אין לו חפץ כבד מותר להניח שם אבן, שאף על פי שאסור לטלטל אבן בשבת, מותר להביאה לתא טלפון כדי שיוכל לצאת ממנו, כשאינו בכך איסור של מוציא מן התורה, שבאיסור דרבנן "התירו סופו משום תחילתו", היינו שהקילו על העוסק בפיקוח נפש כדי שלא יימנע מלעסוק בכך, ומותר לבקש מחבירו שיושיט לו אבן, וכן מותר לחבירו לעמוד במקומו והוא ייצא, ושוב יתחלפו במשך השבת, וכן מותר לבקש מגוי שיעמוד במקומו, ואף על פי שהגוי ייצא מיד מן התא אין איסור בדבר. לא היתה לו אפשרות להכניס שם חפץ, כגון שהוא במקום שאין עירוב, ואין לו מי שיעמוד במקומו, אם השעה קרובה למוצאי שבת, צריך הוא להישאר בתא עד צאת השבת, אם אין ביציאתו משום צורך פיקוח נפש, אבל אם יש עוד זמן רב לכך, וקשה לו מאד להישאר בתא כל היום, אפשר להקל לצאת מן התא אף על פי שהנורה תיכבה, שכיון שהוא "פסיק רישא שלא ניחא לו"

ומלאכה שאינו צריך לגופה, וכיבוי נורה אינו אלא מדרבנן, ובאיסור דרבנן "התירו סופו משום תחילתו".

ו. **מיתוג (מפסק) גרמא**. לאחרונה פותח "מפסק גרמא" הבנוי על עיקרון של "מניעת מונע" לפעולת מיתקן חשמלי. מפסק זה מורכב משני מיתקנים: מיתקן חשמלי המופעל מבעוד יום באופן שאם לא יופרע הוא עושה את הפעולה הנדרשת, ומיתקן שני המייצר פולסי אור קצרצרים כל מספר שניות ושולחם לעבר תא פוטו-אלקטרי שבמתקן החשמלי המונע ממנו את עשיית הפעולה. בלחיצה על מפסק הגרמא יורד באופן מכני מכסה על מיתקן הפולסים ומונע מן הפולסים העתידיים להוצר מלהגיע למיתקן החשמלי, ובכך נמנעת המניעה המפריעה למיתקן החשמלי לפעול, ונמצא שאין האדם מתערב בעצם פעולת המיתקן החשמלי, אשר עשוי לפעול מצד עצמו, אלא שהוא מונע את הדבר העשוי להפריע לו מלפעול.

כן פותח "מפסק גרמא" מסוג אחר, הבנוי על עיקרון של "המשכת מצב". למיתקן החשמלי יש מנגנון המחבר ומנתק את המעגל החשמלי שבו במחזורים קבועים: מחברו, לדוגמא, בכל שתי דקות ומנתקו כעבור שנייה, ושוב מחברו בעוד שתי דקות למשך שנייה אחת, וחוזר חלילה. לחיצה על מתג - שאין בו לא זרם ולא מתח - בזמן שהמעגל מנותק גורמת שלאחר שהמעגל יחובר לא ינותק כעבור שנייה אלא, לדוגמא, כעבור דקה וחצי, או שגורם לשנות את המחזוריות, דהיינו שהחיבור יימשך למשך שתי דקות, וינותק אז למשך שנייה אחת ושוב יחובר למשך שתי דקות וחוזר חלילה. ואם יש צורך להפסיק את פעולת המיתקן, לוחצים על המתג - שאין בו זרם ולא מתח - בזמן שהמעגל שבמיתקן מחובר ולחיצה זו גורמת שלאחר שהמעגל ינותק לא יחזור ויחובר אלא כעבור שתי דקות, ונמצא שהוא חוזר ופועל במחזוריות הקודמת.

"מפסק גרמא" הבנוי על "מניעת מונע", יש שכתבו שמותר להפעילו בשבת לצורך חולה או צורך בטחוני וכיוצא, כדרך שמותר לסגור חלון כנגד הנר והוא מונע בכך את הרוח מלהיכנס ולכבות את הנר - ואף באופן שמתכוין בסגירת החלון לשם כך - ואינו נידון כמבעיר את הנר בגרמא, לפי שהאש בוערת מחמת עצמה, ועל ידי סגירת חלון לא פעל כלום אלא מנע מהרוח מלהיכנס ולכבותה, וכן מותר מטעם זה לסגור חלון כנגד המדורה העומדת להיכבות, והוא מונע מהרוח מלהיכנס וללבות האש, ואינו נידון כמכבה, ואף ב"מפסק גרמא" כן, שהרי המיתקן החשמלי פועל מחמת עצמו, ועל ידי כיסוי מיתקן הפולסים אינו אלא מונע מהם מלהפריע לפעולת המיתקן. ואף על פי שקודם הכיסוי אין המיתקן החשמלי פועל, ועל ידי מניעת הנעת פולסי האור מתחיל הוא לפעול, אין המונע את הגעת הפולסים נידון כמפעיל את המיתקן החשמלי, שהרי זה דומה לעצים המונחים סמוך למדורה, ואם לא תיכבה האש עתידה היא להיתפס בהם ולהבעירם, שמותר לסגור חלון ולמנוע מהרוח מלהיכנס ולכבות המדורה, אף על פי שעל ידי כן נעשית מלאכה חדשה שהעצים נדלקים מן האש. ועוד שאינו אלא מונע מן הפולסים שעדיין לא נוצרו מלהגיע למיתקן החשמלי, ונמצא שיש כאן גם גרמא, שהרי הוא פועל על דבר שעדיין לא נוצר, ועוד שפעולתו היא כמו "בידקא דמיא" בכח שני, שהרי הפולס עדיין אינו קרוב למכסה שהוא מוריד בלחיצתו על המפסק. ויש חולקים, וכתבו שלא אמרו שמניעת מונע אינו עושה מלאכה אלא כשהאש נשארת במצבה הקודם, שבוה שמונע שינוי המצב הקיים אינו עושה כלום, אבל כשעל ידי מניעת הרוח ישתנה המצב הקיים, וכגון שעל ידי סגירת הדלת ומניעת הרוח מלהיכנס יודלק נר נוסף - באופן שהרוח הנושבת דרך הפתח מפנה את השלהבת לצד אחר, ועל ידי סגירת הדלת פונה השלהבת לעבר הנר השני ומדליקתו - הרי זה נידון כעושה המלאכה, והרי זה כמו "בידקא דמיא" בכח ראשון, ולכן כיון שעל ידי כיסוי מיתקן הפולסים מבצע המיתקן החשמלי מלאכה, חייב המכסה כמו בכח ראשון. ועוד שלא התירו אלא סגירת דלת שאינה חלק ממכשיר המתוכנן לכך, אבל "מפסק גרמא" שעשוי ומתוכנן לחבר או לנתק מעגל חשמלי, אין אנו צריכים לדון על פרטי פעולתו ואיך הוא פועל, אלא כל שבלחיצה על המפסק מתחבר מעגל חשמלי דנים אותו כמחבר את המעגל, ואין הבדל אם הוא פועל באופן חיובי או באופן של "מניעת מונע", ואף אינו נדון כגרמא אלא כעושה בכחו, לפי שיש לנו לראות את כל המכשירים כיחידה אחת שלימה, וכיון שעל ידי לחיצתו על המפסק מתחבר המעגל, הרי זה כמו "זורה ורוח מסייעתו", שמלאכת מחשבת אסרה תורה, וחייב אף על פי שאינו אלא גורם.

"מפסק גרמא" שבנוי על העיקרון של המשכת מצב, יש שכתבו שמותר להפעילו בשבת, כדרך שמותר להזיז את המתג של שעון-שבת כדי שזמן הכיבוי או ההדלקה יתאחר, ואף אם אסור לאחר את שעת הכיבוי לפי שהוא כמוסיף שמן לנר, הרי זה דוקא בשעה שהזרם מחובר והנורה דולקת, אבל אחרי שהשעון ניתק את הזרם, מותר להזיז את המתג כדי לאחר את זמן הניתוק שיבוא לאחר שהשעון יחבר את הזרם, שהרי זה כמוסיף שמן לנר כבוי כדי שכשידלק מאליו יתאחר מלחזור ולהיכבות, שאין כאן הבערה כל עיקר, ועוד שאינו כמוסיף שמן אלא כמונע כיבוי, ולכן אינו נידון כגרמא, וכן אין בו איסור משום בונה, שאף גרם בנין אין כאן, שהרי זה כמו סומך קורה שעומדת להשבר, כדי למנוע ממנה מלהשבר, ועוד שהוא עושה כן עוד לפני שנבנה הבנין, שהרי לפני שחובר הזרם הוא גורם שלאחר שיחובר לא ינותק.

פרק ב: טרמוסטט

מבוא. במכשירים הפועלים עם טרמוסטט - כגון מקרר שיש בו טרמוסטט שתפקידו לשמור על טמפרטורה מסויימת, וכשהטמפרטורה שבמקרר עולה מעבר לרמה הראויה, מפעיל הטרמוסטט את המנוע עד שהיא יורדת לרמה הרצויה, שהיא בדרך כלל נמוכה במספר מעלות מהרמה שבה הטרמוסטט מפעיל את המנוע, ואז הוא מפסיק את פעולת המנוע, וחוזר חלילה - יש והשימוש במכשיר מפעיל את הטרמוסטט, כמו במקרר, שעל ידי פתיחת הדלת נכנס לתוכו אויר חם יחסית וגורם לטרמוסטט להפעיל את המנוע, וכמו כן סגירת הדלת מונעת חזירת האויר החם לתוכו וגורמת שהטרמוסטט לא יפעיל את המנוע, ודנים אם אסור להשתמש במכשיר באופן כזה הגורם לפעולת הטרמוסטט, הן אם יש במכשיר גוף חימום לוחט או נורת להט, שהדלקתם אסורה מן התורה משום מבעיר או מבשל, וכיבויים אסור מדרבנן, והן אם יש בו מנוע חשמלי, שאסור להפעילו בשבת משום כמה איסורים דרבנן: משום מוליד זרם, שיש סוברים שאסור, ומשום יוצר ניצוצות, לסוברים שאסור לעשות כן בשבת, ופעמים שהפעלת המכשיר גורמת למלאכת הבערה בתחנת הכח אם היא פועלת באופן אוטומטי, שתוספת צריכת חשמל יש שגורמת לצריכת דלק מוגברת. אבל אין הפעלת המנוע על ידי הטרמוסטט חשובה עשיית כלי ("מתקן-מנא") - אף לסוברים שעריכת שעון מכני חשובה "מתקן מנא" - לפי שהפסקת פעולת המנוע אינו חשובה קילקול, שכשם שצריך שיפעל לפעמים כך צריך שיפסיק מלפעול לפעמים, ואם הוא יפעל במשך כל הזמן אין לך קילקול גדול מזה, ולכן אין בהפעלת המנוע על ידי הטרמוסטט משום עשיית כלי, אלא כך דרך שימוש הכלי. ואף לדעת הסוברים שיש בחיבור מעגל חשמלי איסור משום בונה, הרי זה בשעה שעושה את עיקר החיבור של המקרר אל רשת החשמל, היינו כשמכניס את התקע של המקרר לתוך השקע, שהוא מעמיד המנוע על תכונתו שיפעל כשהמקרר מתחמם ושיפסיק פעולתו כשמתקרר, מה שאין כן בהפעלת הטרמוסטט, שמשעה שחובר המנוע לזרם החשמל עומד הוא על תכונתו שיופעל ויופסק על ידי הטרמוסטט, ואין כאן בנין אלא שימוש, ועוד שהחיבור של המעגל אינו אלא לזמן מועט, ועומד הוא להיות מופסק מאליו בלא מעשה האדם, והבונה בנין לשעה אינו חשוב בונה כשהבנין עומד להסתר מאליו, וכיון שהפעלת המנוע והפסקת פעולתו נעשות כל הזמן לסירוגין, הדעת נותנת שאין דנים את הפעלתו כבונה, ואת הפסקת הפעולה כסותר, אלא כלי הוא במשך כד הזמן וכך הוא דרך שימוש, ועוד שרבים מן האחרונים סוברים שהבונה בנין לשעה, אינו חשוב בונה. וכן אין בחימום הגז בשעה שנדחס על ידי המנוע משום מבשל מן התורה אף אם חומו מגיע לשיעור של "יד סולדת", לפי שלהלכה אין בישול אחר בישול מן התורה בדבר לח אף אם נצטנן לגמרי, וגם אין החימום נעשה על ידי אש ולא על ידי תולדת האש.

הפותח את דלת המקרר בשעה שאינו פועל, גורם להקדים את הפעלת המנוע, ולפעמים מופעל המנוע מיד. הפותח בשעה שהמנוע פועל, גורם להאריך את פעולתו. סגירת דלת המקרר בזמן שהמנוע פועל גורמת להקדים את הפסקת פעולתו של המנוע.

וכן קיימים עוד מכשירי חשמל הפועלים עם טרמוסטט, והם תנור בישול ואפייה, מזגן, הסקה, ועוד. פתיחת הדלת של תנור הבישול מחדירה לתוכו אויר קר המפעיל את הטרמוסטט להדליק את גוף החימום ונורית הסימון, וכן במזגן, כניסת אויר חם לחדר מפעילה את הקירור, וכשהוא פועל לחימום, כניסת אויר קר לחדר מפעילה את החימום. וכן הסקה דירתית או מרכזית שיש בהן טרמוסטט, כניסת אויר קר לבית גורמת להפעיל את התנור ויש בכך משום הבערה, וכן גורמת לחמם את המים ויש בכך משום מבשל.

בפתיחת דלת המקרר בשבת מצינו כמה דעות: יש מתירים אף כשאין המנוע פועל, ויש מי שאוסר אף כשהמנוע פועל, ויש מחלקים, שאם הוא פועל מותר, ואם אינו פועל אסור. כמה טעמים מצינו למתירים לפתוח אף כשאינו פועל: (א) שאף על פי שהאויר החם הנכנס גורם לטרמוסטט להפעיל את המנוע, כיון שבדרך כלל אין די לכך באויר החודר מיד עם הפתיחה, והאויר הבא אחר כך הוא מפעילו, לכן אין זה אלא גרמא, וכמו "בידקא דמיא"

בכח שני, ואף לסוברים שגורם מלאכה בשבת אסור שלא במקום הפסד, יש להתיר פתיחת המקרר, שכן אין בהפעלת המקרר אלא איסור דרבנן - לדעה זו - ויש לסמוך על הסוברים שגרמא במלאכה דרבנן מותרת. ואף על פי שאפשר שהחום בתוך המקרר הגיע כמעט לאותה הרמה שבה הוא מפעיל את הטרמוסטט, ונמצא שהאוויר החם הנכנס מיד עם פתיחת המקרר יפעיל את הטרמוסטט, והרי זה כ"בידקא דמיא" בכח ראשון שחשוב כחו, אין לאסור לפתוח, שכיון שבפתיחת הדלת אינו מתכוין להפעיל את המנוע, אין לאסור אלא אם כן הדבר ברור שתיעשה המלאכה, שהוא "פסיק רישא", ומאחר שבשעה שפותח את הדלת הדבר ספק אם המנוע יופעל על ידי פתיחתו או לא, אין זה "פסיק רישא", ואף על פי שיש סוברים שבאופן זה שהדבר תלוי בספק לשעבר, היינו לאינו דרגה הגיע כבר החום בתוך המקרר, דנים אותו בספק איסור, שמא הוא "פסיק רישא", ולא כאינו מתכוין בדבר שאינו "פסיק רישא", אין לאסור לפתוח, שכיון שאין כאן אלא מלאכה דרבנן, לדעתם, ספק דרבנן להקל, ולא עוד אלא שרוב פעמים לא יופעל המנוע מיד ויש לסמוך על הרוב. ועוד שאף אם האוויר הנכנס מיד עם פתיחת הדלת מפעיל את הטרמוסטט, אין זה אלא גרמא, לפי שאינו מפעיל אותו מיד אלא עובר זמן מה עד שהוא משפיע עליו, ולכן אין זה ככח ראשון. ויש חולקים וסוברים שאין להתיר משום גרמא, לפי שגרמא אסורה מדרבנן אף על פי שאינו מתכוין, כל שהוא "פסיק רישא", ועוד שאין להתיר גרמא אלא כשבה במקרה, אבל לא בשימוש תמידי. (ב) כיון שאינו מתכוין בפתיחת הדלת להפעיל את המנוע, אין לאסור אלא משום שהוא "פסיק רישא", וכיון שאינו רוצה שייכנס אוויר חם למקרר, הרי זה "פסיק רישא שלא ניחא לו", שיש ראשונים סוברים שמותר לכתחילה, וכבר נהגו להורות כן. ויש שכתבו שאף על פי שאין נוהגים להתיר "פסיק רישא שלא ניחא לו", מותר לפתוח בשבת לפי שכניסת אוויר חם למקרר קשה לו, ורוצה הוא שלא יכנס, ו"פסיק רישא שקשה לו" מותר, לדעתם. ויש חולקים ואוסרים, אם לפי ש"פסיק רישא שלא ניחא לו" אסור, או לפי שהוא "פסיק רישא שניחא לו", שאף על פי שאין רצונו שייכנס לתוכו אוויר חם - כיון שהאוויר כבר נכנס נגד רצונו, רוצה הוא שהטרמוסטט יפעיל את המנוע, ועוד שאם רמת הטמפרטורה הגיעה קרוב לרמה העליונה - שבה הטרמוסטט מפעיל את המנוע - נוח לו שיופעל המנוע ותרד רמת הטמפרטורה עד לרמה התחתונה שבה הטרמוסטט מפסיק את פעולת המנוע.

בשעה שהמקרר פועל יש שכתבו שמותר לפתחו - אף אם אסור לפתחו כשאנו פועל - מכמה טעמים: (א) לפי שאינו עושה שום איסור אלא מונע את הטרמוסטט מלהפסיק את פעולת המנוע, והרי זה כסוגר חלון בפני הרוח שלא תכנס לבית ותכבה את הנר, שאינו כגורם הבערה, ואינו דומה למוסיף שמן לנר שהוא חייב, לפי ששם השמן עצמו בוער, מה שאין כן בפתיחת מקרר, שהאוויר החם אינו בוער ואינו מבעיר אלא מונע את הפסקת פעולת המנוע. ויש אוסרים לפתחו אף כשהוא פועל, לפי שהוא כמוסיף שמן לנר, ואינו הומה לסוגר חלון בפני הרוח, שזה אינו מבעיר אל מונע כיבוי, מה שאין כן הפותח את הדלת שמאריך הוא את הבערה. (ב) אף אם דנים אותו כמאריך פעולת המנוע וכמוסיף שמן לנר, אין זה אלא גרמא, כיון שאינו עושה מעשה בגוף הדבר הדולק, וכיון שאינו מתכוין לכך ואינו אלא "פסיק רישא", יש לסמוך על הסוברים שגרמא מותרת ב"פסיק רישא", ועוד שיש סוברים שגרמא מותרת באיסור דרבנן, ואין בהפעלת מקרר, לדעה זו, אלא איסור דרבנן. (ג) בהמשכת פעולת המנוע אין שום איסור, שכן אין נוצרים ניצוצות אלא בשעת תחילת הפעלתו או בשעת ניתוקו, ואף אין כאן משום מוליד זרם, כיון שהזרם זורם בחוטים מקודם והוא אינו אלא ממשיך את הזרימה.

הכנסת מאכלים חמים למקרר, דינה כפתיחת הדלת וחמורה יותר כיון שהוא מכניס חום בידים.

סגירת דלת המקרר בשבת, יש שכתבו להתיר אף כשמנוע המקרר פועל, שאף על פי שמניעת כניסת אוויר חם לתוכו גורמת להקדים את הפסקת פעולת המנוע, מותר, לפי שאינו עושה מעשה לגרום הפסקה זו, אלא מונע מהאוויר החם מלהיכנס לתוך המקרר, ויש שנסתפקו בדבר, אם זה דומה למה שאסרו לסגור תנור שיש בו אש, כיון שעל ידי סגירתו בפני האוויר נכבית האש, והכיבוי מתחיל מיד, או שהוא דומה לסוגר החלון בפני הרוח, שמותר. ויש שכתבו שדינו כ"מצמצם", שהרי הוא מונע מן האוויר הקר העתיד להיווצר במקרר מלצאת החוצה, ועל ידי זה מתקרר האוויר יותר, וקור זה מפעיל את הטרמוסטט

ומנתק את המנוע, אלא שיש להקל כיון שהוא "מצמצם" על קור שעדיין אינו בעולם בשעת סגירת המקרר, ועוד שלא נעשית על ידי הניתוק אלא מלאכה דרבנן, ולפיכך במקרר בעל הפשרה אוטומטית, אם הוא עשוי באופן שעל ידי ניתוק המנוע נדלק בו גוף חימום המפשר את הקרח שהצטבר בו, שאם הוא מתלהט וזוהר יש כאן מלאכת מבעיר מן התורה, אין לסגור את המקרר כשהמנוע פועל, אלא בשינוי, כיון שעל ידי כן הוא מרכז בו מדת קור גדולה המפעילה את הטרמוסטט.

פתיחת או סגירת דלת תא ההקפאה, דינה כפתיחת וסגירת דלת המקרר.

לדעת הסוברים שאסור לפתוח את דלת המקרר, אסור לפתחה אף על ידי מי שאינו יודע שבפתיחת הדלת מופעל הטרמוסטט, שאף על פי שזה אינו יודע שנעשית מלאכה, איסור דרבנן יש במתעסק, ואסור לפתוח על ידו. ויש שכתבו שמותר לפתוח על ידי גוי, לפי "פסיק רישא" על ידי גוי, מותר.

מקרר הפועל עם שעון אוטומטי המפסיק את זרם החשמל לפרקי זמן קבועים, מותר לדברי הכל לפתוח את הדלת ולסגרה בשעה שהזרם במקרר מנותק.

ביום טוב, יש שכתבו שמותר לפתוח דלת המקרר אף כשאינו פועל - אף על פי שלדעתם בשבת אסור - ובפרט לצורך אוכל נפש.

לסוברים שאין היתר לפתוח דלת המקרר אלא כשהוא פועל, יש שכתבו שאפילו לא פעל במשך כל בין-השמשות והיתה הדלת סגורה אז, מותר לפתחה לאחר שהתחיל לפעול, ואין אומרים שמתוך שהיה אסור לפתחה בזמן בין השמשות הוקצה המקרר לכל השבת, "מיגו דאיתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולא יומא", כיון שבשעת בין השמשות היה הדבר ידוע שעתיד לפעול, ועוד שכיון שהכניס לתוכו מאכלים על מנת להוציאם במשך השבת, הרי זה כאילו התנה שאינו מקצהו לכל השבת.

פתח דלת המקרר בשעה שאינו פועל, יש שכתבו שאף אם היה אסור לפתחה, לא נאסרו המאכלים שבתוכו משום מעשה שבת, לפי שאפשר לסמוך על המתירים מעשה שבת במלאכה דרבנן אם היה שוגג או אומר מותר. ויש שכתבו שאם פתחו גוי לצורך ישראל - באופן שתחנת הכח פועלת בעומס גדול, שהפעלת המנוע מוסיפה עומס בתחנת הכח וגורמת שם הבערה, ולדעתו יש בכך איסור תורה - נאסרו המאכלים שבתוכו עד מוצאי שבת, כדין נר שהדליק גוי לצורך ישראל, שאסור ליהנות ממנו.

תנור בישול שיש בו טרמוסטט, יש שכתבו שדין כדן מקרר חשמלי, ואסור לפתחו כשגוף החימום אינו דולק, לסוברים כן במקרר חשמלי, שהרי הוא גורם להדליק את גוף החימום ואת נורית הסימון, ואף למתירים לפתוח מקרר, משום שהפעלת הטרמוסטט אינה אלא גרמא והיא מותרת באיסור דרבנן, אסור לפתוח את התנור, שהרי נעשית מלאכה דאורייתא בהדלקת גוף החימום, אם הוא מתאדם, וכן בהדלקת נורית הסימון אם יש בה חוט להט. לא היה סימון בתנור אם הוא דולק או לא, כיון שאינו מתכוין להדליקו מותר לפתחו בשינוי, להוציא המאכלים, אם אין לו אחרים, שהרי זה ספק "פסיק רישא" שאפשר להקל להחשיבו כדבר שאינו מתכוין. וכן ביום טוב אסור לפתחו כשאינו דולק, וכן אסור להכניס לתוכו מאכלים קרים, משום שעל ידי הפעלת הטרמוסטט הוא מוליד אש, ובשינוי יש להקל. ואף בשבת אפשר שיש להקל לפתחו בשינוי אף בשעה שברור שאינו דלוק, במקום צורך גדול, כיון שלעולם יש ספק אם יופעל מיד.

מזגן או הסקה שיש בהם טרמוסטט, יש שכתבו שמותר לפתוח את הדלת או החלון שבבית, אף על פי שכניסת האויר מפעילה את הטרמוסטט, ואף אם אין לפתוח מקרר בשעה שאינו פועל, אפשר להקל במזגן או בהסקה, שכיון שאין נעשה כאן אלא "שבות דשבות", הרי זה מותר משום צער של קור, או של חום במקומות חמים מאד, ועוד שבמקרר הרי ידוע הדבר אם המנוע פועל או לא, מה שאין כן במכשירים הללו שהדבר ספק שמא הם פועלים - כשאין בהם נורית סימון - ונמצא שנוסף עוד ספק להתיר, ועוד שאף אם במקרר חוששים שמא כניסת האויר תפעיל מיד את הטרמוסטט, אין לחשוש לכך

בחדר גדול, שאין כניסת האויר הקר או החם משפיעה מיד על הטרמוסטט. ויש שכתבו שדין מזגן כדין מקרר, ואסור לפתוח דלת החדר בזמן שהמזגן אינו פועל, לסוברים שאסור לעשות כן במקרר, והסקה חמורה נותר כיון שנעשית בה מלאכה דאורייתא בהפעלת תנור ההסקה, וכן במזגן המחמם, אם יש בו גוף חימום שמתאדם, ולא עוד אלא שעצם הימצאות האנשים בחדר שיש בו מזגן המקרר גורמת להפעיל את הטרמוסטט על ידי החום הנפלט מגופם, ולכן אף אם פתיחת הדלת במקרר מותרת לפי שהאויר הממשיך להיכנס אינו נדון כנכנס מכוחו, חימום אויר החדר על ידי גופו נדון כנעשה כל הזמן על ידי כחו, ואף אין להתיר הימצאות אדם בחדר מצד ספק "פסיק רישא", לפי שהימצאות האדם בחדר ודאי גורמת להפעלת טרמוסטט.

דוד חימום (בוילר) חשמלי שהטרמוסטט שבו מכוון לדרגת חום נמוכה, שאין המים שבו עשויים להתחמם בשיעור שתהא היד סולדת בהם, יש שכתבו שמותר בשבת להוציא מים מתוכו בשעה שהטרמוסטט ניתק את הזרם מגוף החימום, אף על פי שהמים הקרים הנכנסים בו גורמים להדליקו, לפי שכניסת המים הקרים לתוכו אינה מכחו, שהם כמו "בידקא דמיא" בכח שני, ואף על פי שגרמא אסורה שלא במקום הפסד, הרי זה במתכוין, אבל כאן שאינו מתכוין להדליק את הדוד, אלא שהוא "פסיק רישא", גרמא מותרת, ויש מסתפקים בכך, שאפשר שגרמא אסורה אף ב"פסיק רישא" כשאין הפסד בדבר. ויש שכתבו שאם המים הראשונים שנכנסים בו גורמים להפעיל את הטרמוסטט, הרי זה כח ראשון, וכיון שנוח לו בחימום המים הרי זה "פסיק רישא שניחא לו", ומאחר שלעולם הדבר ספק שמא המים שנכנסים ידליקו מיד את גוף החימום, הרי זה ספק "פסיק רישא", ויש להחמיר במלאכה דאורייתא.

ביום טוב, יש שכתבו שמותר להוציא מים מדוד חימום חשמלי, ואף בשעה שגוף החימום אינו דולק, ואף על פי שהמים הקרים הנכנסים בו גורמים להפעיל את הטרמוסטט ולהדליק את גוף החימום, מותר, לפי שהמים הנכנסים בו אינם באים מכחו, ונמצא שאינו מדליקו בידיים אלא על ידי גרמא, ומותר, לדעתם, להוליד אש בגרמא לצורך יום טוב, אף במקום שאין הפסד.

טרמוסטט שיש בו ווסת ("רגולטור") שאפשר לשנות בו את רמת הטמפרטורה שבה הוא מפעיל את המנוע, יש שכתבו שאסור להוריד את רמת הטמפרטורה במקרר בשעה שהמנוע אינו פועל, שהרי הוא מקדים בכך את הפעלת המנוע, אבל בשעה שהוא פועל מותר, שאינו אלא מאריך את פעולת המנוע, ואין שום איסור בדבר, ואין כאן משום מתקן-מנא, כיון שכפתור הווסת מיועד לכך ורגילים לפעמים לשנותו. וכן אסור להעלות את הרמה בשעה שהמנוע פועל, שבוה הוא מקדים את הפסקת פעולתו.

אין להוריד את הטמפרטורה של ההסקה בשבת או ביום טוב, אלא בזמן שהתנור אינו דולק, שאינו אלא מאחר את ההדלקה, אבל כשהוא דולק מכבה הוא אותו בכך, ואף אם לא תיכבה האש מיד, הרי זה גרם כיבוי שאסור שלא במקום הפסד, וכן אין להעלות את הטמפרטורה בשעה שאין התנור דולק, שהרי הדבר קרוב שהוא מדליקו בכך מיד, ובשבת אף כשהוא דולק יש להמנע לעשות כן, לפי שאפשר שיש בצינורות מים שאינם חמים בשיעור שתהא היד סולדת בהם, והוא גורם לחממם ויש בכך משום מבשל, וביום טוב מותר, שהרי זה ביטול לצורך יום טוב.

כל שינוי בטרמוסטט, באופן שמותר לעשותו, יש שכתבו שמותר לעשותו כדרכו, ואין בכך משום טלטול מוקצה, שכיון שהמתג עומד לשימושים שהם גרמא, איננו כלי שמלאכתו לאיסור, שאף שאנו מחמירים בגרם מלאכה שלא במקום הפסד, כיון שאין זו אלא חומרא אין כאן מוקצה.

פרק ג: שיעון שבת

- א. מבוא.
- ב. עריכתו בשבת.
- ג. עריכתו בערב שבת.
- ד. ביצוע שינויים בשיעון בשבת וביום טוב.

א. מבוא. על שלשה סוגים עיקריים של שיעונים, שבאמצעותם גורמים לחיבור או לניתוק - הדלקה או כיבוי - החשמל בשבת וביום טוב, דנים בספרי ההלכה: (א) שיעון מעורר מיכני רגיל, שעל ידי סיבוב כפתור המילוי נמתח קפיץ הצלול. בשעה היעודה לצלול משתחרר הקפיץ וגורם לכפתור המילוי להסתובב, וחוט המחובר בקצהו האחד לכפתור ובקצהו השני למפסק חשמלי נמתח ומפעיל את המפסק, וגורם לנתק את המעגל החשמלי; (ב) שיעון מיכני, שלוח השעות שבו מסתובב באמצעות קפיץ שנמתח. בלוח זה מותקנים מתגים או ברגים שמסתובבים עם סיבובו, ומגיעים בשעה היעודה אל מתג אחר אשר הזזתו מחברת או מנתקת מעגל חשמלי העובר דרך השעון, ועל ידי זה נגרם חיבורו או ניתוקו של זרם החשמל; (ג) שיעון שבת חשמלי, הפועל כמו שיעון השבת המכני, אלא שסיבובו הוא על ידי מעגל חשמלי נוסף, שאינו מנתק על ידי השעון. הספרים שנכתבו לפני עשרות שנים ויותר דנים בעיקר על שיעון מעורר, ואלו שנכתבו לאחר מכן דנים בעיקר על שיעון שבת מיכני או חשמלי.

לאחרונה פותחו שיעונים הפועלים על ידי מחשב, ואלו עדיין לא נידונו בספרי ההלכה.

ב. עריכתו בשבת. העורך בשבת שיעון - שיעון-מעורר או שיעון-שבת - ובשעה היעודה נעשתה על ידי השעון מלאכה האסורה בשבת, כגון שנתחבר מעגל חשמלי והודלקה נורת חשמל, לסוברים שחייבים על כך משום מבעיר, או שנותק מעגל חשמלי וכובתה הנורה, לסוברים שחייבים על כך משום מכבה, דנים אם מחשיבים אותו כמי שפעל את החיבור או את הניתוק בכחו, וחייב משום מבעיר או מכבה, או שאינו אלא כגורם: יש שכתבו שהעורך שיעון-מעורר בשבת ונעשתה מלאכה, חייב חטאת, לדעת הסוברים שהטוחן בריחיים של מים חייב משום טוחן, והרי להלכה "אשו משום חיציו", שאם הדליק בביתו אש ועל ידי הרוח עברה לשדה אחר והזיקה שם, חייב על כך כאילו הזיק בחיצו, ואף לענין שבת אם הפעיל כח טבעי ונעשתה מלאכת שבת, דנים אותו כאילו נעשתה המלאכה על ידי כחו. ויש חולקים וסוברים שאין זה אלא גרמא, שאף על פי שהשעון פועל על ידי עריכתו, אינו אלא ככוח שני, שבשעת עריכתו עדיין מחוסר מעשה של סיבוב השעון, ונולד אז כח שני, ואין דנים "אשו משום חיציו" אלא כשבשעה שעושה את המעשה שלו היתה האש כבר בעין, מה שאין כן בעריכת השעון שאין "אש" בעין בשעת העריכה. ויש שכתבו לחלק בין עריכת שיעון-מעורר כדי לגרום לכיבוי לבין עריכת שיעון-שבת לשם כך, שבשעה שעורך שיעון-מעורר אין בו עדיין כוח הכיבוי, אלא שלאחר זמן - בהגיע השעה היעודה - נהפך להיות "מכבה", ולכן אין העורך אותו אלא כגורם, מה שאין כן בשיעון-שבת, שכיון שמיד עם עריכתו והידוק הבורג אשר ינתק את המעגל החשמלי בשעה היעודה, מתחיל הבורג - המהודק בלוח השעות המסתובב - להתקרב אל המקום אשר בו הוא עתיד לנתק את המעגל, הרי זה כעושה את הניתוק בכחו, ש"אשו משום חיציו", ואף לענין מלאכת שבת חייב עליה, כדרך שאמרו בזורה ורוח מסייעתו שחייב, והרי שיעון זה מיוחד לכך, ואף על פי שעדיין לא התחיל הכיבוי בגוף האש, יש לומר שהתקרבותו של הבורג לנקודה שבה ייגרם הכיבוי, חשובה כהתחלת כיבוי.

ויש מהאחרונים שכתבו שאף על פי שבעריכת השעון כדי לכבות אין איסור דאורייתא משום מכבה, כיון שאינו אלא גרמא, לדעתם, יש בה איסור תורה משום בונה, שבחיבור שיעון-מעורר - היינו חיבור החוט המחובר לכפתור המילוי - למפסק החשמל הוא עושה תיקון של בנין. ויש מהאחרונים שנראה מדבריהם שאין בכך משום בונה, שכיון שאת החיבור רגילים לעשות תמיד והוא נעשה בקלות, ועוד שלא נתחדש על ידי החיבור שום דבר חדש, והרי זה כדלת העשויה לפתחה ולנעלה שאין בכך משום בונה. ויש שכתבו שאף על פי שהתוקע עץ בעץ עד שנתאחדו, או התוקע עץ לתוך קרדום, חייב משום בונה, הרי זה

לפי שהתיקון נצרך לגוף הכלי עצמו, מה שאין כן בשעון מעורר, שאין חיבורו נצרך לו לעיקר תשמישו, אלא כדי לנתק על ידו את המעגל החשמלי, הרי זה ככלי של פרקים, שאין בזה משום בונה.

ביום טוב, יש שכתבו שמותר לערוך שעון כדי להדליק, שלדעתם עריכת שעון אינה אלא גרמא, והולדת אש על ידי גרמא מותרת ביום טוב אף שלא במקום הפסד, ואף לצורך כיבוי יש מתירים אם יש לו מעט צורך בכך, מאחר שיש מתירים גרם כיבוי ביום טוב אף שלא במקום הפסד, וכיבוי של נורת חשמל אינו אסור אלא מדרבנן, והמחמיר שלא לערוך שעון אף כדי להדליק תבוא עליו ברכה. ויש אוסרים לערוך שעון כדי לכבות כשאינו במקום הפסד מרובה, ואף ביום טוב שני אסור.

בזמן שהשעון ניתק את הזרם, ואדם עושה פעולה הגורמת שתיעשה מלאכה על ידי מכשיר חשמלי כשהזרם יתחבר, כגון שהניח קדירה על גבי כיריים חשמליות ששעון שבת עתיד לחברם לזרם, כתבו אחרונים שהרי זה גרמא, כנותן בשבת מים תחת הנר כדי לקבל הניצוצות ולכבותם, שאינו אלא גרמא, ואסור שלא במקום הפסד. וכן אסור להכניס תקע לשקע או ללחוץ על המפסק לחברו בזמן שהשעון ניתק את הזרם, כדי שתידלק הנורה בשעה שהשעון יחבר את הזרם, שהרי זה כגורם הבערה, ואסור שלא במקום הפסד. ויש שנסתפקו במעמיד קדירה על גבי כיריים שהשעון שבת ערוך להדליקם, אם אסור מן התורה מצד דין "אשו משום חיצו", כדין הכופת אדם והביאו למקום שסוף החמה לבוא ומת, שחייב מיתה, או שאינו אלא גרמא, כיון שעדיין אין כאן אש בתנור, והרי זה כמשיד נחש בחבירו, שאינו חייב מדין "אשו משום חיצו" כיון שאין האדם בעולם.

ג. עריכתו בערב שבת. דין עריכת שעון בערב שבת כדי שתיעשה על ידו מלאכה בשבת, תלוי בדיני עשיית מלאכה בערב שבת באופן שהיא נמשכת מאליה בשבת: מותר להתחיל מלאכה בערב שבת והיא נגמרת מאליה בתוך השבת, כגון לשרות דיו וסממנים בערב שבת, אף על פי שנעשית המלאכה בשבת. ובאופנים מסויימים מצינו שאסרו חכמים להכין בערב שבת מלאכה שתיעשה מאליה בשבת: א) אין נותנים כלי שיש בו מים תחת הנר בערב שבת כדי לקבל ניצוצות בשבת, מפני שמקרב את כיבוי הניצוצות, ויש בכך משום מכבה אם יעשה כן בשבת עצמה, היינו שיגביה את הכלי עם מים כנגד הניצוצות, או יתן מים בכלי בשעת נפילת הניצוצות, ויהא חייב חטאת, ולכן אסרו ליתן כלי שיש בו מים תחת הנר בערב שבת, גזירה שמא יתנו בשבת עצמה באופן שאסור מן התורה, ואף על פי שבכל מלאכה שמתחילה בערב שבת והיא נגמרת מאליה בשבת לא גזרו כן, הרי זה לפי ששם אין לחשוש שיעשנה בשבת, שכן ידוע לכל שאב מלאכה היא, מה שאין כן לתת כלי שבו מים לקבל ניצוצות, שאין נראה לבני אדם שאסור לעשות כן בשבת. ויש ראשונים שכתבו בטעם האיסור, שכיון שנותן שם המים על מנת לכבות הניצוצות, חוששים שיכבה בשבת בידים. ויש שכתבו בדעת ראשונים טעם אחר, שמה שאמרו שמותר לעשות מלאכה בערב שבת והיא תהא הולכת ונעשית בשבת, אינו אלא כשהתחלת עשיית המלאכה היתה בערב שבת, אבל כשהתחלת המלאכה היא בשבת, מדרבנן אסור, או שכאשר התחלת המלאכה היא בשבת, אף מהתורה אסור. ב) לדעת רבה אין נותנים חיטים לתוך ריחיים של מים בערב שבת, מפני שהריחיים משמיעות קול, ו"אוושא מילתא" (הדבר מתפרסם) בשבת, ויש כאן משום "זילותא דשבת", שיאמרו: ריחיים של פלוני טוחנות בשבת, ולדעת רב יוסף אין חוששים לכך, ומותר ליתן חיטים לתוך ריחיים של מים בערב שבת, שהלכה כדעת בית הלל שאין אדם מצווה על שביתת כליו בשבת. להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כרב יוסף, ויש פוסקים כרבה, וכתבו אחרונים שבמקום הפסד אפשר להקל, כיון שמחלוקת הפוסקים בדבר. יש שכתבו שלדעת הפוסקים כרבה, אסור להעמיד בערב שבת שעון המצלצל בכל שעה, כדרך שאין לתת חיטים לריחיים, ויש מתירים לפי שהכל יודעים שדרך שעון זה להעריכו מאתמול.

עריכת שעון בערב שבת שיכבה או ידליק נורת חשמל בשבת בשעה יעודה, יש מהאחרונים שכתבו שאסורה מדרבנן, וכמה טעמים נתנו לדבר: א) שכיון שהתחלת עשיית המלאכה היא בשבת, הרי זה כאילו עושה אותה בכחו בשבת, ואסור מן התורה, או שאף על פי שמן התורה מותר, מדרבנן אסור לעשות פעולה בערב שבת שתגרום להתחלת עשיית מלאכה בשבת. ב) שהרי זה כנותן כלי שיש בו מים תחת הנר כדי לקבל הניצוצות, לדעת הסוברים

שטעם האיסור הוא גזירה שמא יבוא לכבות בידים, ואף בשעון שבת יש לחשוש שיבוא לכבות בידים בשבת, או שאף לסוברים שלכבוי בידים אין חוששים, אלא החשש הוא שמא ישים בשבת תחת הנר כלי שיש בו מים לקבל הניצוצות שאין איסורו ברור לבני אדם, אף בשעון-שבת יש לחשוש שמא ישכח לערכו בערב שבת ויערכנו משחשיכה, כיון שאיסור עריכת שעון-שבת בשבת אינו ברור לבני אדם. (ג) שלא התירו להתחיל עשיית מלאכה בערב שבת שתהא נגמרת מאליה בשבת, אלא כשאין לו צורך שתיעשה המלאכה דוקא בשבת, ונוח היה לו שכולה היתה נעשית בערב שבת, ולכן לא התירו עריכת שעון בערב שבת כיון שכל עניינו הוא שיעשו הכיבוי או ההבערה דוקא בשבת, והרי זה כנותן מעות לנכרי בערב שבת כדי שיקנה לו, שאם יום השוק בשבת, אסור, כיון שאי אפשר שיעשה הנכרי כן אלא בשבת. (ד) כשמשמשים בשעון מעורר המשמיע קול, יש כאן משום "זילותא דשבת", בדומה לנותן חיטים לתוך ריחיים, ואף על פי שכשהכל יודעים שהדרך לעשות כן בערב שבת, מותר, הרי זה דוקא בעריכת שעון לצלצל, שאין בו מלאכה דאורייתא אם יערכנו בשבת - לדעתם - אבל בשעון שבת שעריכתו בשבת אסורה מדאורייתא - לדעתם - אסור, אף על פי שהכל יודעים שרגילים לערכו מערב שבת. ודוקא בשעון מעורר שמצלצל בשעת הכיבוי או ההדלקה, אבל בשעון שבת שאינו משמיע קול, אין בו חשש "זילותא דשבת", ואף על פי שהכל רואים את האור נדלק או נכבה בשבת, מותר, שלא מצינו שגזרו חכמים משום "זילותא דשבת" אלא בהשמעת קול, אבל לא בדברים הנראים לעין ואינם נשמעים.

רבים מהאחרונים מתירים לערוך שעון מערב שבת - וכן מנהג העולם - ואף שהוא משמיע קול בשבת, אין כאן משום "זילותא דשבת" - אף לפוסקים כרבה - מאחר שהכל יודעים שהדרך לערכו בערב שבת, והרי זה כעריכת שעון מצלצל מערב שבת, שמותר מטעם זה, וגם כשנעשית בשבת מלאכה דאורייתא התירו. ואף לסוברים שאסור לעשות פעולה בערב שבת באופן שהמלאכה תתחיל בשבת, בשעון שבת מותר, כיון שאפילו אם יעשה כן בשבת עצמה אינו אלא גרמא - לדעתם - ולא אסרו כשמכין את הגרמא בערב שבת. ואין לאסור משום שדומה למניח כלי שיש בו מים תחת הנר כדי לקבל ניצוצות, שאסרו חכמים משום גזירה שמא יניח הכלי בשבת, לפי ששם תיעשה מלאכה דאורייתא אם יניח את הכלי בשעת נפילת הניצוצות, מה שאין כן כאן, שאפילו יערכנו בשבת אינו אלא גרמא, ואין לחוש שמא עם עריכת השעון מיד יכבה או ידליק, כדרך שגזרו בקבלת ניצוצות שמא יניח הכלי בשעת נפילת הניצוצות, שוודאי אין אדם עורך שעון לכבות או להדליק אלא לצורך זמן מאוחר יותר, ולא לצורך של עכשיו. ויש שכתבו שאף לדעת הסוברים שעריכת השעון בשבת עצמה אסורה מן התורה, בערב שבת מותר לערכו, ואין לחשוש שמא יעשה כן בשבת, לפי שאיסור עריכת שעון בשבת לכבות או להדליק ברור וידוע לבני אדם. ועוד, שכיון שכל עצמו אינו עורך השעון מערב שבת אלא לפי שיודע שאסור להדליק או לכבות בשבת, אין חשש שיטעה מתוך כך לערכו בשבת עצמה. ואין לאסור משום שדומה לנותן מעות לגוי שיקנה בשבת, שלא אסרו כן אלא באומר לנכרי והוא עושה, אבל לא כשהמלאכה נעשית בשבת מאליה.

ויש שכתבו שדוקא להדליק או לכבות מותרת עריכת שעון בערב שבת, אבל לערכו לצורך מלאכה אחרת אסור, כגון שבשעה היעודה יופעל תנור חשמלי לבשל האוכל שבתוכו וכיוצא, ושני טעמים לדבר: (א) שלא התירו להתחיל בעשיית מלאכה בערב שבת שתהא נגמרת מאליה בשבת אלא כשהתחילה המלאכה להיעשות בערב שבת, ואף נתינת חיטים לריחיים של מים בערב שבת שמותרת - אף על פי שטחינת החיטים שייטחנו בשבת לא התחילה בערב שבת - הוא לפי שגילגול הריחיים לטחינת כל החיטים התחיל כבר בערב שבת, מה שאין כן בשעון שבת, שכיון שאותו זרם החשמל שעתיד להגיע למכשיר בשבת עדיין לא נוצר בערב שבת, אין להתיר לערכו בערב שבת, לפי שהתחלת עשיית המלאכה על ידי כוחו תהיה בשבת, ואפשר שהרי זה בכלל אמירה-לנכרי בערב שבת, שאם אסרו מלאכה הנעשית בשבת מחמת ציווי הישראל לנכרי, כל שכן כשנעשית על ידי כוחו, ואף אם אין בכך איסור ממש, שאף על פי שמצד הסברא הוא חמור יותר מהאמירה לנכרי, אין לנו לאסור כיון שלא היה ענין זה מצוי בזמן חז"ל ולא אסרוהו בפירוש, אין להתיר לעשות כן, כיון שהוא דבר הראוי להיאסר; (ב) כיון שעל ידי שעון שבת ניתן לעשות את כל המלאכות בשבת, ואף להפעיל בתי חרושת שלימים, אין לך זלזול שבת גדול מזה, והרי זה בכלל מה שאסרו חכמים לעשות משום "זילותא דשבת" אף על פי שלא אסרו ענין מסויים זה ביחוד, ולא עוד אלא שהעושה דבר שיש בו משום זלזול לשבת, עובר בידים על חיוב כבוד שבת שהוא מן התורה. ומכל מקום מותר לערוך שעון לכבות ולהדליק, שמאחר שנהגו לכבות

הנרות על ידי נכרי, ובכמה מקומות נהנו שהיה נכרי חוזר ומדליקם ביום הכיפורים לתפילת נעילה ולשאר צורך גדול אף על פי שמן הראוי להחמיר בכך, בעריכת שעון בערב שבת אין להחמיר כיון שאף באמירה לנכרי יש מתירים, ומשום כך אף משום "זילותא דשבת" אין בדבר.

נורת חשמל שהודלקה באמצעות שעון ביום טוב, יש אחרונים שכתבו שאסור ליהנות מאורה, להסוברים שאש שהודלקה ביום טוב אסורה בהנאה משום נולד, ואף לסוברים שמוותרת בהנאה, הרי הדברים אמורים באש ממש, שדוקא ברגע הראשון חשובה נולד, והאש הבערת אחר כך מותרת, כיון שהיא באה מכח האש שמקודם, אבל נורת חשמל שהאש נולדת בה בכל רגע מחדש על ידי התנגדות החוט לזרם, כל הזמן דין נולד עליה ואסור ליהנות מאורה. במה דברים אמורים שמטלטלה כדי ליהנות מאורה, אבל אם אינו מטלטלה, מותר להשתמש לאורה, כיון שההנאה באה לו ממילא, ומותר ליהנות ממוקצה באופן זה, וכן מותר לבשל או לאפות בתנור שהודלק ביום טוב על ידי שעון שבת, כל שאינו מטלטל את התנור, שאף הבישול והאפייה הנאה הבאה ממילא הם, אבל לטלטל נורת חשמל או תנור שהודלקו ביום טוב על ידי שעון, אסור, שכיון שהאש שבהם נולדה ביום טוב, מוקצה הם.

ד. ביצוע שינויים בשעון בשבת וביום טוב. שעון הערוך מערב שבת לכבות או להדליק בשבת, דנים בו אם מותר בשבת לשנות את שעת הכיבוי או ההדלקה, הן כשמקדים את זמן הכיבוי או ההדלקה אם דינו כעושה אותם בידים, והן כשמאחר את הכיבוי או כשמונעו אם דינו כמדליק, ואם יש לאסור כל שינוי בשעון משום טלטול מוקצה, ואף בשעה שאין בו זרימת חשמל.

המזיו בשבת את המתג של השעון כדי לאחר את זמן הכיבוי או כדי לבטל את הכיבוי לגמרי, יש שכתבו שאין בו משום מבעיר, שאינו גורם הבערה אלא מונע את הכיבוי, והרי זה כסוגר חלון בפני הרוח העומדת לכבות את האש, ואין דנים אותו כמוסיף שמן לנר, שחייב משום מבעיר, כיון שאין הפעולה שלו בגוף הדבר הדולק, ועוד שאינו מחדש הבערה אלא מונע כיבוי. במה דברים אמורים כשהזזת המתג אינה מבטלת את עריכת השעון לכבות, ולכן אין דנים את מזיו המתג כעורך שעון בשבת כדי לכבות, שאין הכיבוי מתייחס אליו כלל, אבל אם הזזת המתג גורמת שהשעון לא יכבה כל עיקר כל זמן שאינו תוקע את המתג במקומו החדש, אסור, שכשהוא תוקעו שם, הרי זה כעורך השעון בשבת. ויש שכתבו שאף כשבזמן הזזת המתג מתבטלת עריכת השעון לכבות, מותר להזיז את המתג, אם אופן הזזתו הוא שלוחצים עליו לשחררו כדי להזיזו ממקום למקום, וכשמרפים ממנו הוא נתפס מאליו בחריץ, לפי שלאחר שלחץ על המתג אינו חייב להשאיר ידו עליו עד צאת השבת, אלא מותר להרפות ממנו אף על פי שגורם כיבוי - לדעת הסוברים שעריכת שעון שבת אינה אלא גרמא - לפי שגרם כיבוי מותר לצורך גדול.

ויש חולקים וסוברים שאסור לאחר את שעת הכיבוי, לפי שהוא מאריך בכך את זמן דליקת הנורה, והרי זה כמוסיף שמן לנר שחייב משום מבעיר - וביום טוב מותר, שכן מותר להוסיף שמן לנר ביום טוב - שכיון שייחד את השעון להפעיל ולהפסיק את זרם החשמל והוא מחובר אל הזרם, הרי זה כחלק ממנו, וכל מה שעושה בשעון דינו כעושה בזרם עצמו, ואינו דומה לסוגר דלת בפני רוח הבאה לכבות את הנר, לפי שהרוח היא דבר שאינו בגוף הנר אלא חוצה לו ולכן אין במניעת הרוח משום מבעיר. ויש שכתבו שאסור אף משום בונה, שהרי הוא עושה תיקון בשעון שלא יכבה בשעה שאין הכיבוי נוח לו, וכיון שהשעון מחובר לקרקע יש כאן משום בונה, ויש שכתבו שאין כאן שום תיקון בשעון, שאינו אלא משנה את שעת פעולתו.

שעון שעתיד לחבר את המעגל ועל ידי כך תידלק נורת חשמל, ובא בשבת לאחר את ההדלקה או לבטלה לגמרי, אין בכך משום איסור מכבה או מבעיר. והוא הדין אם לאחר שהשעון ניתק את הזרם הוא מנתק מפסק וגורם שלא יודלק האור בשעה שהשעון יחבר את הזרם, או שהוא מוציא אז תקע משקע וגורם שלא יופעל המכשיר לכשיתחדש הזרם, ואף לסוברים שהמנתק מעגל חשמלי יש בו משום סותר, הרי זה בשעה שקיימת זרימת

חשמל, מה שאין כן מנתק מעגל בשעה שאין בו זרם, אף על פי שהשעון ערוך לחדש את הזרם לאחר זמן.

הזזת המתג בשעון שבת - וכן בשעון מעורר הערוך להדליק או לכבות - להקדים את הכיבוי או את ההדלקה, יש שכתבו שאסורה בשבת, שהרי הוא מקרב את הכיבוי וההדלקה, או שאף על פי שאינו אלא כגורם, אסור לגרום כיבוי או הדלקה בשבת אלא לצורך גדול. ויש שנסתפקו אם ביום טוב מותר להקדים ההדלקה, שאף אם אסור לערוך שעון ביום טוב כדי להדליק, כל שהשעון כבר מותקן מערב יום טוב להדליק מותר להקדים ההדלקה. ויש מצדדים להתיר להקדים את הכיבוי אף בשבת, ובלבד שלא יכבה מיד, שגם כיבוי מותר, ואף לאוסרים גרם כיבוי שלא במקום הפסד או צורך גדול, הרי זה באש שאינה עומדת להכבות, אבל כשעומדת להכבות ממילא והוא מקדים את הכיבוי הזה על ידי גרמא, מותר, או לפי שמה שאסרו גרם כיבוי שלא במקום הפסד אינו אלא במלאכה דאורייתא, אבל בכיבוי נורה חשמלית שאין בזה אלא איסור דרבנן, גרם מותר.

בזמן שזרם החשמל מנותק על ידי השעון, והוא עתיד לחברו לאחר זמן, יש שכתבו שמותר לתקוע מתג בלוח השעון כדי לחזור ולנתק הזרם לאחר חיבורו, שלפני שהודלקה האש מותר לגרום שתיכבה לאחר שתידלק, וכן כשהזרם מחובר והשעון עתיד לנתקו ולחזור ולחברו לאחר מכן, יש שכתבו שמותר לקרב את ההדלקה השנייה.

בזמן הפסקת חשמל - כשאין זרם החשמל עתיד להתחדש באופן אוטומטי, אלא על ידי מעשה אדם - אין איסור של מכבה או של מבעיר בביצוע שינויים בשעון השבת, בין שינויים שיגרמו לכיבוי ובין שיגרמו להדלקה.

בכל האופנים שאין בהזזת מתגי השעון משום איסור מכבה או מבעיר, דנו בה אם יש בכך איסור משום טלטול מוקצה, וכן דנים על הכנסת תקע בשקע או לחיצה על המפסק בשעה שהזרם מנותק על ידי השעון או בשעת הפסקת חשמל, אם אסורים משום טלטול מוקצה: יש שכתבו שהמתג המוכנס לשעון כדי שיגרום הדלקה או כיבוי אינו מוקצה, לפי שעיקר מלאכתו הוא לגרמא המותרת מעיקר הדין, ואף אם בתורת חומרא אין להזיז את המתג בשבת, אינו נעשה משום זה כלי שמלאכתו לאיסור, כיון שאין מלאכתו אסורה מן הדין, ועוד שאף אם הוא כלי שמלאכתו לאיסור, הרי מותר לטלטלו לצורך גופו, והזזת המתג כדי להדליק או לכבות - באופן שמותר לעשות כן - הרי זה שימוש בכלי לצורך גופו. וכן מותר ללחוץ על המפסק בשעה שזרם החשמל מנותק על ידי השעון, או להוציא אז את התקע מהשקע - באופן שאין בכך איסור של מלאכת שבת - שאף על פי שהמפסק והתקע הם ככלי שמלאכתו לאיסור, מותר לטלטלם לצורך גופם, אלא שאם היה זרם החשמל מחובר בבין השמשות, כיון שהיה אסור אז ללחוץ על המפסק ולהוציא את התקע, הוקצו אז, ואנו אומרים שמתוך שהוקצו בבין השמשות הוקצו לכל השבת, "מיגו דאיתקצאי לבין השמשות איתקצאי לכולא יומא", ואסור לטלטלם אף לצורך גופם, ולכן אסור ללחוץ על המפסק או להוציא את התקע בידו, אלא ילחץ בגופו, כגון במרפקו או ברגלו, שלא אסרו טלטול מוקצה בגופו, לסוברים כן, ואף אם יש להחמיר שלא לטלטל מוקצה אפילו בגופו, במקום צורך גדול אפשר להקל.

ויש חולקים ואוסרים להזיז מתג השעון משום מוקצה, ואסור לטלטלו אף לצורך גופו, לפי שהוא מוקצה מחמת חסרון כיס, ועוד שכיון שאין בו שום שימוש של היתר - לדעתם - הרי זה כמוקצה מחמת עצמו, לסוברים כן, ואסור לטלטלו אפילו לצורך גופו. וכן אסור ללחוץ על המפסק בזמן שהזרם מנותק, אף על פי שהיה מנותק בבין השמשות, לפי שהמפסק מוקצה מחמת שמלאכתו לאיסור ואינו ככלי להיות מותר בטלטול לצורך גופו ומקומו.

פרק ד: מקרר

בשימוש במקרר בשבת דנים על פתיחת הדלת: חדירת אויר חם מבחוץ מפעילה טרמוסטט המפעיל את המנוע, ועי' על כך לעיל: טרמוסטט; פתיחת הדלת מדליקה את הנורה המותקנת בתוכו כדי להאיר, וסגירת הדלת מכבה אותה, והמדליק נורה חשמלית יש בו משום מבעיר, והמכבה אותה יש בו משום מכבה.

הפותח דלת מקרר בשבת ונדלקה הנורה המותקנת בתוכו להאיר, חייב משום מבעיר, ואף על פי שאינו מתכוון להדליק את הנורה בפתיחת הדלת, "פסיק רישא" - תוצאה בלתי נמנעת - הוא, ונוח לו שתידלק הנורה, ואף אם יעצום את עיניו, שנמצא שאינו נהנה מהדלקת הנורה, ואדרבה הפסד ממון יש לו בהדלקתה, הרי זה "פסיק רישא שניחא לוי", לפי שאין הולכים אחר דעתו, אלא אחר רגילות בני אדם המשתמשים במקרר בימי החול. ודוקא כשהדבר ברור לו שיש שם נורה, אבל אם הוא מסופק אם הנורה הוצאה משם, הרי זה ספק "פסיק רישא", ולסוברים שספק "פסיק רישא" דינו כדבר שאינו מתכוין באופן שאינו "פסיק רישא", מותר לפתוח הדלת. אף כשברור שיש שם נורה, מותר לפתוח על ידי גוי, לסוברים שלא אסרו אמירה-לנכרי בפסיק רישא, ולסוברים שאסרו אמירה לנכרי בפסיק רישא, אין לומר לגוי לפתוח את המקרר. ויש מצדדים לומר שכיון שהדבר קבוע ומתוכנן שהדלקת הנורה וכיבויה נעשים על ידי פתיחת הדלת וסגירתה, דנים את פתיחת הדלת והדלקת הנורה כדבר אחד, וכמו כן דנים את סגירת הדלת וכיבוי הנורה כדבר אחד, והרי הוא כמתכוין לכך, ולכן אסור לפתוח אף כשהדבר ספק אם יש שם נורה, וכן אסור לומר לגוי לפתוח את המקרר, אלא שאם הגוי יכול להוציא את התקע מהשקע ולפתוח - באופן שמותר לעשות כן - מותר לומר לו לפתוח, אף על פי שהישראל יודע שהגוי יפתח כדרכו.

פתח דלת המקרר בשבת ונתברר לו שהנורה נדלקה, אסור לסגרה, שהרי הוא מכבה בכך את הנורה, ואף כלאחר יד אסור לסגרה, שאף על פי שכיבוי נורה אינו אסור אלא מדרבנן כיון שהוא מלאכה שאינו צריך לגופה, אף "שבות דשבות" אסור, ואף על ידי קטן אסור לסגור, אלא אם כן יש בו מאכלים של הקטן והם עשויים להתקלקל אם ישאר פתוח, ונמצא שהקטן סוגר את המקרר לצורך עצמו. יש שכתבו שאם יש צורך לסגור את המקרר כדי שלא יתקלקלו מאכלים של חולה שיש בו סכנה, עדיף שיוציא את הנורה ויעשה כיבוי פעם אחת, מאשר לסגור את הדלת ויכבה בכך את הנורה, ויחזור וידליקנה כשיצטרך שוב לפתוח את המקרר, שאף אם הפותח או הסוגר את הדלת אינו כמתכוין להדליק או לכבות, כיון ש"פסיק רישא" הוא, עדיף לעשות מלאכה אחת במתכוין מלעשות שתי מלאכות ב"פסיק רישא".

פתח את הדלת ונדלקה הנורה, מותר לו לאכול את המאכלים שבמקרר, אף על פי שלא היתה לו אפשרות להוציאם מהמקרר בלא חילול שבת, ואינם אסורים משום מעשה שבת, שבגוף המאכלים לא נעשה שינוי על ידי מלאכת השבת, ואף לדעת הסוברים שגם באופן זה יש איסור מעשה שבת, כגון בהוצאה מרשות לרשות, הרי זה כשהמלאכה נעשית בגוף המאכל, מה שאין כן בפתיחת המקרר, שהמלאכה נעשית בהדלקת הנורה, ועוד שכיון שעצם הפתיחה המאפשרת הוצאת המאכלים אינה אסורה, אלא שעל ידיה נדלקת הנורה, אין כאן מעשה שבת לענין המאכלים, ועוד שכיון שלא ידע שתידלק הנורה הרי דין מתעסק עליו בהדלקה זו. ואף משום מוקצה אין המאכלים אסורים, שאף על פי שבבין השמשות לא היה יכול להגיע אליהם, לא הוקצו, כיון שלא היו מוקצים מחמת איסור עצמן אלא שנמצאו במקום שאי אפשר היה להגיע אליהם, ואף לסוברים שלא התירו באופן זה אלא בשעת הדחק, מותר לאכול מן המאכלים אם היתה לו אפשרות לפתוח את המקרר בלא להדליק הנורה, כגון באמצעות תחיבת סכין בין צירי הדלת על כפתור ההדלקה וכיוצא.

הוצאה הנורה מבית המנורה קודם שבת, מותר לפתוח את המקרר, אף על פי שעל ידי הפתיחה הוא מחבר את חוטי החשמל שמן המתג ועד הנורה למקור הזרם, שכיון שאין כאן מעגל סגור ואין זרם בחוטים, אין כאן שום איסור, ואף על פי שהוא יוצר מתח בחוטים הללו, אין חוששים לכך כיון שאינו מתכוין למתח זה ואינו צריך לו. ויש שכתבו

שהפותח יש בו משום בונה בחיבור החוטים, אף על פי שאין זרם החשמל זורם בהם, ואף אם המקרר אינו מחובר לזרם, שהרי זה כמחבר כלי של פרקים, אלא שאפשר שהפעלת המתג על ידי פתיחת הדלת אינה חשובה כ"תקע את הפרקים", כיון ששימוש של המתג תלוי בפתיחת הדלת ובסגירתה, והרי צורתו ומקומו מוכיחים את ארעיותו, ולכן אין בו איסור דאורייתא, וכיון שאינו מתכוין לחבר את החוטים ואין לו בחיבור זה שום תועלת, הרי זה "פסיק רישא שלא ניחא לו", ומותר במלאכה דרבנן, וכן אפשר שחשוב כעושה כלאחר יד אף על פי שדרכו בכך, וכתבו שמכל מקום ראוי להחמיר.

במקרר שפועל בו מאוורר בשעה שהדלת סגורה, ופתיחת הדלת מפסיקת את פעולתו, צריך לנתק את המאוורר קודם השבת, ואם שכחו לעשות כן, אסור לפתוח את הדלת או לסגרה, שהרי הוא עושה מעשה בידים, ואף על פי שאינו מתכוין להפעיל את המאוורר הרי זה "פסיק רישא", ונוח לו בהפעלתו. באופן שאין המאוורר פועל כשהמנוע אינו פועל, מותר לפתוח אז את המקרר, לסוברים שמותר לפתוח מקרר כשאינו המנוע פועל.

כח ולא הוציא את הנורה קודם שבת, אסור להוציא את התקע של המקרר מן השקע בשעה שהמנוע פועל, שכן יש בדבר משום סותר, לדעת הסוברים שהמנתק מעגל חשמלי חייב משום סותר, ועוד שהוא יוצר ניצוצות בכך. יש שכתבו שעל ידי גוי מותר להוציא, ויש שכתבו שאין להתיר אלא אם כן יש צורך בדבר לעיקר עונג שבת, שהתירו "שבות דשבות" במקום מצוה, אלא שיש להחמיר לומר לו ברמז ולא בפירוש. בשעה שהמנוע אינו פועל, יש מצדדים להתיר להוציא את התקע, שאין כאן משום ניתוק מעגל חשמלי, כיון שהמעגל אינו שלם ואין בו זרם, וכיון שלפעמים רגילים בימי החול להוציא את התקע מתוך השקע, אינו חשוב סותר, ואף אין כאן איסור משום טלטול מוקצה, שכיון שבדרך כלל אינו פועל בכל בין השמשות, נמצא שלא הוקצה בבין השמשות, ויש שכתבו שיעשה כן בשינוי כדי להתיר טלטול מוקצה, ואינו מותר לעשות כן אלא כשהוא זקוק מאד למאכלים שבמקרר. ויש שכתבו שאף על פי שאין המנוע פועל, אסור להוציא את התקע מהשקע ואפילו כלאחר יד ולצורך שבת, משום סותר, שהרי הוא מנתק חלק ממעגל חשמלי, ועוד שהוא מבטל את המקרר מפעולתו, ויש בכך משום סותר, שבשעה שמחובר לרשת עומד הוא לשימוש של קירור, וכשהוא מנתקו סתר את הכלי, אלא שלצורך סעודת שבת יש להתיר לעשות כן בשינוי.

היה שם קטן, יש שכתבו שאם יש צורך גדול למאכלים שבמקרר, יוציא הקטן את התקע מהשקע בשעה שהדלת סגורה ואין המנוע פועל, שלצורך מצוה מותר לעשות מלאכה על ידי קטן, כל שאינו אלא באקראי. ויש שכתבו שאין להתיר להוציא התקע על ידי קטן אלא כשהוצאת התקע היא גם לצורך הקטן, כגון שמאכל של הקטן נמצא בתוכו. הוציא קטן את התקע, מותר לפתוח את הדלת, שאין הדלת מוקצה אף על פי שהיא אסור לפתחה בבין השמשות, שהרי לא דחאה בידים, שלא עשה מעשה להקצותה מלהשתמש בה, ועוד שיש פוסקים שאם התנה על המוקצה לטלטלו כשיפסיק מלהיות מוקצה, מותר לטלטלו, ואפשר לסמוך עליהם באופן שלא דחה בידים, וכיון שהכניס מאכלים למקרר הרי זה כמתנה לפתוח הדלת כשיוכל.

הוציא את התקע מהשקע באיזה אופן שהוא, לא יחזירו לשקע ואפילו באופן שאינו מדליק את הנורה בכך, שמא יפעל המנוע מיד, או שאפילו לא יפעל מיד, אסור, שהרי על ידי כך מתקין את המקרר לתשמישו ויש בו משום מתקן מנא או בונה. ויש שכתבו שאם יתקלקלו המאכלים מותר להחזירו על ידי גוי, שאמירה לגוי במלאכה דרבנן מותרת במקום הפסד, ועוד שלדעתם עיקר האיסור בהחזרת התקע לשקע משום ניצוצות, ו"פסיק רישא" על ידי גוי מותר לכל הפחות ב"פסיק רישא שלא ניחא לו". ויש אוסרים לומר לגוי להכניס התקע ואפילו ברמז, ואם עשה כן הגוי מדעתו לצורך ישראל אסור לישראל ליהנות בשבת מהמאכלים, אם בלא מעשה הגוי היו מתקלקלים.

פרק ה: מעלית

- א. מבוא.
- ב. הפעלתה.
- ג. מעלית אוטומטית.

א. מבוא. בדרך כלל מותקן במעליות משקל נגדי, והן פועלות בצורה הבאה:

משקל המשקולת שוה בדרך כלל למשקל תא המעלית בתוספת משקל מחצית העומס המירבי שהתא מסוגל לשאת. משקולת זו באה לאזן את משקל התא ולהפחית את מידת האנרגיה הדרושה הן להעלאת המעלית והן לבלימתה בשעת הירידה. כאשר התא מועמס במחצית העומס המירבי משקל שני הקצוות שווים, ונצרכת כמות קטנה יחסית של אנרגיה להעלאת התא ולהורדתו. כשממשקל הנוסעים הוא יותר מחצי העומס המירבי, צורך המנוע בעליות התא יותר זרם חשמל, ככל שיש בו יותר נוסעים. בירידת התא משתתף משקל הנוסעים בהורדת התא, וכשממשקלם הוא קצת יותר ממשקל חצי העומס המירבי, יורד התא על ידי משקלם ללא עזרת המנוע. כמות מירבית של אנרגיה דרושה להעלות תא מלא, וכן בהורדה ככל שהתא ריק יותר. כשהתא מלא או קרוב לזה דרושה בזמן הורדתו מערכת בלימה, וקיימות מעליות בהן פועל המנוע של המעלית בתור בולם את מהירות הנסיעה, על ידי שהוא הופך לגנרטור, דהיינו שירידת המעלית מסובבת את המנוע והוא מייצר חשמל (שבחלקו מוחזר לרשת החשמל) ובכך גורם להאטת סיבובי המנוע ולבלימת המעלית <ראה תמונה>.

קיימות מעליות שאין בהן משקל נגדי, ובהן המנוע צורך אנרגיה להעלות את משקל כל נוסעי המעלית, ובשעת ירידה התא יורד עקב משקלו גם ללא נוסעים, והמנוע פועל למנוע מהירות יתר.

בחלק מן המעליות קיימים מתקני שקילה חשמליים, שתפקידם להעביר למערכת הפיקוד מידע על מידת העומס הקיים בתא. הנוסע הנמצא בתא המעלית מפעיל במשקל גופו מעגלים חשמליים המבצעים את השקילה הדרושה להבטיח את הפעולה התקינה של המעלית. ברוב המעליות המעגלים מופעלים מיד עם כניסת האדם לתא, ובחלקן הם מופעלים לאחר נעילת הדלתות.

מעלית רגילה מופעלת על ידי לחיצת אדם על לחצן. לחיצה זו מחברת מעגל חשמלי וגורמת להפעלת מנגנון הסוגר ונועל את הדלתות ומדליק נורית או חץ המראה את כיוון הנסיעה, כלפי מעלה או מטה, ומפעיל את המנוע להעלאת התא או להורדתו. בהגיע התא לקומה הדרושה, מפסיק המנוע את פעולתו, ובאמצעות מעגלים חשמליים נוספים מופעלים הבלמים, התא נעצר והדלתות נפתחות. בחלק מהמעליות נדלקת נורת סימון בתא המסמנת את הקומה אליה הגיע התא.

קיימת מעלית אוטומטית הפועלת באופן רצוף בלי התערבות אדם, עוצרת בכל קומה והדלתות נפתחות מאליהן, שוהה זמן מסויים ולאחר מכן נסגרות הדלתות מאליהן והמעלית ממשיכה בנסיעתה לקומה הבאה. גם במעלית אוטומטית פועל מנגנון המונע את סגירת הדלתות אם אדם נמצא באיזור הדלת, ואי אפשר לבטל מנגנון זה מחמת הסכנה של פגיעת הדלת באדם העומד בדרכה.

הדיונים שמצאנו בספרי דורנו לענין מעלית אוטומטית הם לענין סוגי המעליות הרגילות. לאחרונה פותחו מעליות מסוגים חדשים המופעלות באמצעות מחשב וכיוצא, ואלו לא נחקרו עדיין, והדיונים דלהלן אינם מתייחסים אליהם.

בהפעלת מעלית חשמלית בשבת נעשים כמה איסורים: הולדת זרם ויצירת ניצוצות, לסוברים שאסור לעשות כן בשבת, ואם נדלקת נורה חשמלית או נורות סימון וחיצי כיוון שיש בהם חוט להט, יש כאן מלאכה דאורייתא של מבעיר בשבת. יש שכתבו שאף כשאין

בה נורות חשמל, ההפעלה אסורה מן התורה, לסוברים שהמחבר מעגל חשמלי עובר משום בונה והמתקן עובר משום סותר. ויש שכתבו שאין בהפעלת המעלית משום בונה וסותר, שכיון שאם היתה המעלית כל הזמן במצב של עלייה או של ירידה או של עצירה לא היתה ראויה למלאכתה, וכל שימושה הוא בהתחלפות מצביה, ולכן אין כאן לא בנין בחיבור המעגלים ולא סתירה בניתוקם, אלא זו דרך השימוש במעלית, והרי זה ככיסוי של כלי שמותר לתקעו בכלי ולהסירו ממנו, שאין בכך בנין וסתירה אלא שימוש, ועוד שכיון שאין זה בנין המתקיים, ועומד הוא להסתר מאליו, אין כאן בונה, ומטעמים אלו אף הדלקת נורות הסימון וחיצי הכיוון - מלבד נורת תאורה - אין בה משום בונה, אלא משום מבעיר בלבד.

ב. הפעלתה. אסור להפעיל מעלית בשבת וביום טוב, ואפילו אינו מדליק שום נורה, שבלחיצת מתג ההפעלה הוא מחבר מעגל חשמלי, וכן מפעיל את מנגנון המעלית, וכל פעולות מנגנון המעלית מתייחסות אליו, כשם שמצינו במדליק אש והיא הולכת ודולקת, שהמדליק חייב על כל מה שהאש מבעירה, שאשו משום חיצו אף במלאכת שבת, לסוברים כן. ואם הפעיל מעלית בשבת או ביום טוב, אסור אף לאדם אחר להשתמש בה, ואפילו היה המפעיל שוגג, לסוברים שמעשה שבת בשוגג אסור בהנאה לאדם אחר.

אף אם גוי מפעיל את המעלית לצורך יהודים, אסור להשתמש בה לעלייה ולירידה, שאסור ליהנות ממלאכת שבת שגוי עושה עבור יהודי, אבל אם הגוי מפעילה לצורך גויים ולצורך יהודים כאחת, באופן שמותר ליהודי ליהנות ממלאכת הגוי, יש שכתבו שמותר ליהודי להשתמש במעלית, ובלבד שהגוי לא יעשה עבורו שום פעולה מיוחדת, ולכן לא ייכנס היהודי למעלית אלא בקומה שגם נכרים נכנסים בה, וייצא בקומה שגם נכרים יוצאים שם, ויזהר שלא לגרום לפתיחת הדלת או לסגירתה בשעה שהוא נכנס למעלית או יוצא ממנה. ויש אוסרים, לפי שבעמדו בתוך המעלית הוא מכביד עליה, וגורם להרבות בצריכת הזרם. לסוברים שאסור להשתמש במעלית אוטומטית בירידה, למי שמשקלו משתתף בהורדת המעלית, אף אסור לירד במעלית שהגוי מפעילה. על מעלית שקיימים בה מתקני שקילה, אם אסור להיכנס לתוכה, ע"י להלן: מעלית אוטומטית.

ג. מעלית אוטומטית. מעלית אוטומטית, יש שכתבו שאין להשתמש בה, שכובד האדם הנמצא בתא גורם להוסיף זרם, או משום שהוא "עובדא דחול" ו"זילותא דשבת", כדרך שאסרו להוציא אדם בכסא. ויש מתירים להשתמש בה הן בעלייה והן בירידה, ואף כשהיא משמעת קול, והוא שהדלתות נפתחות ונסגרות באופן אוטומטי, ומתקני השקילה מבוטלים. ולדעתם אין איסור משום עובדא דחול אלא בכסא הנישא בידי בני אדם, ולא במעלית אוטומטית, ועוד שיש בה היכר גדול שמיוחדת לשבת, או שלא אסרו בו אלא בנישא בכסא שנראה כהולך לצורך עסקיו, ועוד שהוא בפרהסיא, מה שאין כן במעלית. וכן אין איסור לדעה זו בהוספת זרם, לא משום מוליד, כדרך שהתירו הוספת ריח מאותו המין, ואף לא משום בונה - לדעת הסוברים שחיבור מעגל חשמלי יש בו משום בונה - כיון שהמעגל כבר בנוי ומושלם והחוטים כבר קמו "ממות לחיים", ואינו אלא מוסיף בו זרם, ואינו כמוסיף על הבנין, שהבנין שבמעגל לא גדל לא בכמותו ולא בצורתו ולא בתכונתו, ואין כאן אלא שינוי בעצמת הזרם. וכתבו שאף על פי שעל ידי הגדלת עצמת הזרם יוגדל הניצוץ הנוצר בניתוק המעגל כשהמעלית תעצור, וכן במעלית הפועלת על ידי זרם ישר שבכל זמן פעולת המנוע נוצרים בו ניצוצות ועל ידי הגברת עצמת הזרם יוגדלו כל אותם הניצוצות, אין לחשוש לכך, אם לפי שאין לאסור עשיית מעגל חשמלי מחמת יצירת ניצוצות, ואף אם יש איסור בחיבור מעגל חשמלי משום יצירת ניצוצות, יש להתיר שימוש במעלית, כיון שהניצוץ היה נוצר בלאו הכי, אלא שעל ידי תוספת הזרם הוא גדל, ואין זה מבעיר ממש אלא ריבוי בשיעורים, ובהבערה שאין בה שיעור אין איסור ריבוי בשיעורים. וכן אין לאסור מחשש שהצריכה הכללית הגיעה לניצול מלא של הגנרטור בתחנת הכח, ונמצא שעל ידי תוספת הזרם תגדל צריכת הדלק בתחנת הכח באופן אוטומטי - ואף שהדבר ספק, אין כאן היתר של דבר שאינו מתכוין, שכיון שהוא ספק לשעבר הרי זה ספק "פסיק רישא" - שאין חוששים לכך, לפי שפעמים באותו רגע שהוא נכנס למעלית יוצא אדם אחר ממעלית אחרת או נורה נכבית, וכיוצא, ונמצא שלא הוסיף שום הבערה, ואינו "פסיק רישא", ועוד שעל פי רוב אין כניסת אדם אחד למעלית גורמת הגדלת צריכת הדלק בתחנת הכח, ולכן - אפילו היה נדון כמתכוין - אין לחשוש לכך, ועוד שאינו אלא גרמא. ויש

שכתבו שאף אם אסור להוסיף זרם למעגל חשמלי, אין איסור בתוספת הזרם הנוצרת על ידי כובדו של האדם הנמצא במעלית, לפי שהיא חשובה כאילו נוצרה מאליה ולא על ידי האדם, ומטעם זה אף אין לחשוש לתוספת הבערה בתחנת הכח.

ויש שכתבו לחלק בין עלייה במעלית אוטומטית לירידה, שהעלייה מותרת כיון שאין כובד האדם משתתף בהעלאת המעלית, אבל הירידה אסורה, לפי שכובד האדם משתתף בהורדת המעלית - הן כשיש במעלית עומס גדול, שהיא יורדת בגלל משקל התא והנוסעים שבו, שהוא גדול ממשקל המשקולת הנגדית, והן כשהעומס הוא קטן, שהיא יורדת על ידי כח המנוע אלא שכובד האדם משתתף בהורדה ומפחית מצריכת החשמל של המנוע - ועל ידי הורדת המעלית נעשות פעולות שונות של איסור, שכן כמה מעגלים מתחברים, ויש לדון שיש כאן איסור משום מוליד זרם ומשום בונה, וכן פעמים שנדלקות נורות סימון וחיצי כיוון שיש בהם חוטי להט, וכיון שהמעלית יורדת על ידי משקלו של האדם, הרי זה כאילו עשה בידים את כל הפעולות הללו. לדעה זו, מה שנעשה על ידי משקלו של האדם נדון כמעשה שלו, ואף על פי שהמנוע משתתף אף הוא בהורדת המעלית - בעומס קטן יחסית - ויש בכח המנוע לבדו להוריד את המעלית, ואין בכח האדם לבדו להורידה, אין דנים את האדם כמסייע שאין בו ממש, כמו ב"שנים שעשו, זה יכול וזה אינו יכול", שמי ש"אינו יכול" מותר לפי שמסייע אין בו ממש, שכיון שעכשיו שיש בני אדם במעלית פוחת כח המנוע, נמצא שבמצב זה המנוע לבדו "אינו יכול" והאדם לבדו "אינו יכול", ו"שנים שעשו, זה אינו יכול וזה אינו יכול", כל אחד מהם חייב. וכן כשהעומס גדול, שהמעלית יורדת על ידי כובד הנוסעים, אין להתיר לכל אחד מהם מצד שהוא לבדו "אינו יכול" ושאר הנוסעים לבדם "יכולים", לפי שיש סוברים שכיון שכל אחד משאר הנוסעים לבדו "אינו יכול", דנים את כולם כ"זה אינו יכול וזה אינו יכול".

ויש שכתבו שאין איסור בירידה, וכמה טעמים בדבר: א) שאין מלאכה הנעשית על ידי כובדו של אדם בכלל: לא תעשה כל מלאכה, כיון שגם אילו היה ישן או מת היתה נעשית אותה מלאכה, ולכן מה שהוא נמצא במעלית אינו נידון כמעשה שלו, ואינו אחראי אלא על שעת כניסתו, והרי זה כאילו הכניס משא למעלית, וכיון שנכנס במעלית קודם שהמנגנון האוטומטי הפעילה, אינו אלא גרמא, ואף על פי שאין מתירים גרמא אלא במקום הפסד, הרי זה כשנגרמת מלאכה על ידו, מה שאין כן במעלית אוטומטית, שהכל היה נעשה על ידי המנוע גם אילו לא היה הוא נכנס בה. ויש שכתבו שאפשר שאין מה שנעשה על ידי משקל האדם נחשב כמעשה האדם, אלא כשהוא עצמו מפעיל את משקלו, מה שאין כן כשהוא נכנס למעלית כשהיא עומדת, שהמנוע שמפעיל את המעלית נידון כמשתמש במשקל האדם, והאדם לא עשה כלום, שהוא כגרזן ביד החוצב, שאין דנים שהגרזן עצמו חוצב אלא האדם הוא העושה באמצעות הגרזן. ויש שכתבו שאף שהמתכוין לעשות מלאכה על ידי משקלו נחשב הוא כעושה מלאכה בידים, אין הפעולה הנעשית על ידי משקל האדם בשעה שהוא מתנהג באופן טבעי ואינו מתכוין לעשות פעולה במשקלו נידונית כמעשה האדם, אף על פי שהדבר "פסיק רישא" שתיעשה הפעולה. ב) כיון שגם בלא הנוסעים היתה המעלית יורדת על ידי כח המנוע, ועל ידי הנוסעים לא נעשה שום שינוי בקצב הירידה ולא הוקדמה - באופן נראה לעין - נמצא שלא הועילו מעשי הנוסעים, וכאילו לא נעשה על ידיהם כלום, וכמו שמותר להעביר קדירה שאינה מבושלת העומדת על גבי מדורה ממקום למקום אף על פי שעכשיו היא מתבשלת על גחלת אחרת, ואין אומרים שכעת האדם הוא שמבשל, כיון שהחילוף נעשה ללא כל הפסקה, ולכן כל מה שנעשה על ידי ירידת המעלית, וכגון הדלקת הנורות וכיוצא, אינו נחשב כנעשה על ידי האדם. ג) כיון שהמנוע עומד מוכן כל הזמן להוריד את המעלית גם ללא הנוסעים, והנוסע לבדו אינו יכול להורידה, הרי הנוסע חשוב כמסייע שאין בו ממש, ואף על פי שעכשיו כשנכנס לתוכה פוחת הזרם באופן אוטומטי ואין במנוע די כח להוריד לבדו את המעלית, אין המנוע נידון כ"אינו יכול", כיון שעשוי הוא להוריד את המעלית ללא נוסעים, ואם יקפוץ האדם באויר יגביר המנוע את הספקו באופן אוטומטי וימשיך להוריד את המעלית, ולכן דנים את המנוע כ"יכול" שכן אף בשנים שנושאים יחד משא, זה יכול וזה אינו יכול, ה"אינו יכול" הוא מסייע שאין בו ממש אף באופן שהוא מיקל מהעומס שעל ה"יכול", ובכח שה"יכול" משקיע כעת לא יוכל לשאת את המשא, שכיון שאם יעזוב ה"אינו יכול" את המשא ימשיך חבירו לשאת את המשא על ידי תוספת כח באותה צורה שהוא נושא כעת, הרי זה נידון כ"יכול". אם הנוסעים רבים, שכובדם לבד מוריד את המעלית בלא סיוע המנוע, יש שכתבו שאם בכל

אחד מהם כשלעצמו אין צורך, והמעלית היתה יורדת גם בלעדיו, אין לאסור את הירידה במעלית, לפי שכל אחד מהם נידון כמסייע שאין בו ממש, אבל כשהעומס הוא מעט יותר מחצי העומס המירבי, באופן שצריך לכל הנוסעים כולם כדי שהמעלית תרד ללא עזרת המנוע, כל אחד נדון כ"אינו יכול", ו"שנים שעשו זה אינו יכול וזה אינו יכול" חייבים, אלא שאין צריך לחשוש לכך. ויש שכתב שכיון שבתחילת ירידת המעלית לעולם צריך את המנוע להורידה, ואז המנוע "יכול" וכל אחד מן הנוסעים "אינו יכול", אפשר שאין דנים בתנועה רצופה על כל נקודה בפני עצמה, אלא על כל התנועה גם יחד, ונמצא שלעולם המנוע דינו כ"יכול" והנוסע כ"אינו יכול".

כשהמעלית יורדת בתפוסה רבה, שמשקלה ביחד עם משקלה הנוסעים שבה גדול ממשקל המשקולת הנגדית, שהיא מייצרת זרם חשמל במנוע ועל ידי כן נבלמת מהירות המעלית, יש שכתבו שהנוסעים במעלית נידונים כיוצרים זרם זה, ולכן אסור להם לרדת במעלית משום שהם מולידים זרם, ואם זרם זה מוחזר לרשת החשמל, ומדליק נורה חשמלית, עוברים הנוסעים על איסור של מבעיר, ואף על פי שכל אחד מהם אינו יכול להורידה, והשאר יכולים בלעדיו, יש סוברים שבכגון זה כל אחד מהם נדון כ"זה אינו יכול וזה אינו יכול" - ועוד שיש תוספת זרם שאינה נוצרת אלא על ידי כולם כאחד, ובנוגע לתוספת זו ודאי כולם חשובים "זה אינו יכול וזה אינו יכול" - ואף על פי שהיורד במעלית אינו מתכוין ליצירת הזרם, "פסיק רישא שניחא לו" הוא, שהרי נוח לו בזרם זה כדי שתואט מהירות ירידת המעלית, ומלאכת ההבערה שהזרם עושה היא מלאכה הצריכה לגופה, שהרי צריך לה כדי שינוצל הזרם הנוצר על ידי המנוע ותיבלם המעלית, ואף על פי שאינו צריך שתידלק נורה דוקא, ולא איכפת לו היכן ינוצל הזרם, עכשיו שהזרם מדליק נורה צריך הוא הדלקה זו, והרי זה כמדליק נר בחדר מוגף, שהיא מלאכה הצריכה לגופה, אף על פי שיכול להרים התריסים ולא יצטרך לאור הנר.

ויש שכתבו שאין חוששים לזרם זה מכמה טעמים: (א) לפי שמה שנעשה על ידי משקל האדם אינו נידון כנעשה על ידו. (ב) משום שגם בלעדי זרם זה היו הנורות והמכשירים פועלים על ידי הזרם הבא מתחנת הכח, וכל שהחילוף בין הזרם האחר לזרם זה נעשה בלא שום הפסק, אין איסור תורה בדבר. (ג) לפי שלא נעשה כאן שום איסור, לא איסור מוליד זרם, לפי שבתחילת הנסיעה המעלית צורכת זרם, ובהמשך ירידתה משקל הנוסעים מגביר את מהירותה ומקטין את צריכת הזרם עד שהוא גורם שהמנוע ייצר זרם, ונמצא שהמעגל היה מחובר גם לפני כן, ועל ידי המנוע לא הוליד זרם אלא שינה את כיוונו, ומטעם זה אף איסור בונה אין כאן, שלא חיבר מעגל אלא שינה את כיוון הזרם באותו מעגל. וכן אין לחשוש לחשמל המוחזר לרשת ומדליק נורה וכיוצא, שאם מנוע המעלית הוא של זרם ישיר, אין כל שימוש בזרם הזה, כיון שרשת החשמל בנויה על זרם חילופין, ואף אם המנוע פועל על זרם חילופין, צד רחוק הוא שיוכל להפעיל מכשיר או להדליק נורה, שכן ההספק המיוצר על ידי המנוע מתבזבז בחוטי החשמל בסביבה, בלא שתיעשה על ידו מלאכת שבת כל שהיא, והחוש מוכיח זאת, שהרי בשעת ירידת מעלית עמוסה אין מרגישים שום שינוי באור הנורות הדולקים בסביבה, ומשום שאין שום שינוי משמעותי בעצמת המתח שבסביבה עקב פעילות מנוע המעלית, ואף אם יש צד רחוק שהזרם שבא ממנוע המעלית ידליק נורה וכיוצא, ודאי אין זה "פסיק רישא". וכן אין לאסור משום שהזרם שמוחזר לרשת מסייע לרשת להפעלת מכשירים שבסביבה, כגון שעון שבת מדליק נורות והזרם הזה מסייע להדלקתן, שהרי זה כשנים שעשו "זה יכול" ו"זה אינו יכול", שהרי הרשת "יכולה" והזרם שנוצר על ידי המנוע "אינו יכול", ומסייע אין בו ממש. (ד) ועוד שהרי זה "פסיק רישא שלא ניחא לו" ומלאכה שאינו צריך לגופה, שהרי אינו צריך את ההבערה ושאר מלאכות הנעשות על ידי הזרם שבא מהמנוע, ובלימת המעלית תיעשה על ידי מה שהמנוע מייצר חשמל והוא מתבזבז ברשת גם אם לא תיעשה שום מלאכה על ידו, ואינו דומה למדליק נר בחדר אפל, שכל זמן שאינו מרים את התריס צריך הוא לאור הנר ומתכוין הוא לכך בהדלקתו, מה שאין כן ביורד במעלית שאינו צריך אלא שהמנוע ייצר זרם, ולא איכפת לו אם זרם זה ינוצל או יבזבז בחוטים שבסביבה.

מעלית שיש בה מתקני שקילה, אסור להיכנס לתוכה, שכן בכניסתו הוא מפעיל את המיתקן ומחבר מעגל חשמלי, והרי הוא מוליד זרם, ואם על ידי המידע על העומס המועבר

לפיקוד נבחרת תכנית תאוצה מסויימת, נמצא שהנוסע המכביד על המתקן אחראי על הנסיעה בשעת התאוצה, ועל המלאכות הנעשות אז.

אסור להשתמש במעלית אוטומטית בשבת אם הדלת נפתחת ונסגרת בידי המשתמשים בה, לפי שפתיחת הדלת מנתקת מעגל, ועל ידי כך נמנעת נסיעת המעלית כל זמן שהדלת פתוחה, וסגירתה מחברת מעגל וכתוצאה מכך מתחילה המעלית בנסיעתה, ואף אם אינו סוגר הדלת בידיים אלא עוזבה, ועל ידי קפיץ היא נסגרת, הרי זה כמו "בידקא דמיא" בכח ראשון, וכמו העוזב אבן שבידו כדי שתיפול על אדם ותהרגהו, שחייב מיתה כזורק חץ. מעלית אוטומטית שהותקן בה סידור שמנתק את הזרם והמתח מן המעגלים החשמליים של הדלת משעה שהמעלית נעצרת, וזמן מסויים קודם תחילת נסיעתה מופעל זמזום התראה להודיע שיש לסגור מיד את הדלת כיון שהמעגל מתחבר בעוד מספר שניות, יש שכתבו שמותר לפתוח את הדלת, כיון שהמעגל כבר מנותק משעה שהמעלית נעצרה, ומותר לסגור את הדלת כל זמן שהמעגל עדיין לא חובר, שלא נוצרים ניצוצות ואין כאן לא מוליד ולא בונה וסותר, ואף על פי שבסגירת הדלת הוא גורם לסגירת המעגל לכשיתחדש המתח והזרם, וגרמא אינה מותרת שלא במקום הפסד, אפשר להתיר באופן שכל מה שנעשה בהפעלת המעלית אין בו איסור דאורייתא.

מעלית אוטומטית שהדלת נפתחות באופן אוטומטי בהיעצר המעלית, ונסגרות מאליהן כעבור זמן קצוב, אסור לגעת בדלת בידו או בגופו כשהיא הולכת ונסגרת, לפי שעל ידי כן היא נפתחת מחדש, והרי זה כלוחץ על מפסק לחבר מעגל חשמלי או לנתקו. וכן אין לעבור לפני תא פוטו-אלקטרי, שבזה הוא גורם לדלתות להפתח, ובעזיבתו את מקומו הוא גורם לדלתות שתסגרנה.

במעליות הפועלות על ידי זרם ישר יש שמותקן בהן "טכומטר", היינו מד מהירות העוקב באופן תמידי אחר מהירות התא, ומנגנון אלקטרוני משוה את המהירות הנמסרת על ידי הטכומטר למהירות הרצויה של הנסיעה, ומשנה את המתח במנוע בהתאם, כדי שהנסיעה תהא נוחה והעצירה תהיה במקום הנכון. טכומטר זה פועל כמו גנרטור קטן, שכל שגדילה מהירותו מיוצר בו יותר מתח חשמלי. יש שכתבו שהאדם שבכובדו מוגברת מהירות הטכומטר נידון כמגביר פעילות הגנרטור, ואחראי על כל מה שנפעל על ידו, ולכן אסור לרדת במעלית שמותקן בה טכומטר, שכן יצירת המתח החשמלי בטכומטר נעשה על ידי חיבור וניתוק מעגלים חשמליים.

כמה הצעות טכניות-הלכתיות פורסמו לאחרונה לפתרון בעיית השימוש במעלית אוטומטית בשבת, באופן שלא יהיו חששות לאיסורי שבת, הן בעלייה במעלית והן בירידה.

פרק ו: מכונת חליבה

המצמיד גביעי החליבה של מכונת חליבה חשמלית על עטיני פרה בזמן שהמכונה מופעלת, כתבו אחרונים שחייב על כך משום חולב בשבת, שאין זו גרמא אלא מלאכה גמורה, שכן החליבה נעשית בכח ראשון, והרי זה כמו "בידקא דמיא" בכח ראשון, אבל בזמן שאינה פועלת, מותר להצמידם אף על פי שאחר כך תופעל המכונה על ידי שעון שבת, שהרי זו גרמא לדעתם, וגרמא במלאכת שבת מותרת במקום הפסד, וכל שכן בחליבה שיש בה גם הפסד וגם צער-בעלי-חיים. ויש שכתבו שאף לדעת הסוברים שעושה מלאכה על ידי גרמא חייב, כדין "הזורה ורוח מסייעתו" שחייב, המצמיד גביעי החליבה אינו חייב, כיון שהוא לא התעסק בזרם כלל, והרי זה דומה לגודר בפני הדליקה בכלים מלאים מים, שמותר במקום הפסד. וכן אם הצמיד הגביעים בשעה שהמכונה פועלת והיה החלב הולך לאיבוד - שמותר לחלוב לאיבוד - והפסיק השעון את הזרם, אם הגביעים נשארו מוצמדים מותר להעמיד כלי תחת הצינור כדי שיקבל את החלב לכשיתחדש הזרם, אף על פי שכבר אין החליבה לאיבוד, לפי שהמעשה הראשון נפסק, ואין כאן חליבה מכחו, אלא גרמא, וגרמא מותרת משום הפסד וצער בעלי חיים. אבל אסור להצמיד בתחילה באופן שהחלב יילך לאיבוד ולאחר שהמכונה פועלת להעמיד כלי תחת הצינור לקבל החלב, שכיון שהתחילה החליבה על ידי מעשיו, כל המשך החליבה מתייחס אליו, ואף על פי שאינו חייב על החליבה לתוך הכלי, יש בכך משום שבות, שכל שמשיג את התועלת של מלאכה גמורה על ידי צירוף של שני מעשים שכל אחד לעצמו מעשה היתר הוא, אסרו חכמים, אף במקום הפסד וצער בעלי חיים.

בשעת הדחק - שאי אפשר להצמיד את הגביעים אל עטיני הפרה בזמן שאין המכונה פועלת - יש מתירים להצמיד את הגביעים אל עטיני הבהמה אף בשעה שהמכונה פועלת ובלבד שהחלב הנחלב מיד עם הצמדת הגביעים ילך לאיבוד, ומותר אחר כך להפנות את שאר החלב למקום שמור, שכיון שאין איסורו אלא מדרבנן הקילו במקום הפסד מרובה כשאי אפשר בענין אחר. שני טעמים מצינו על שום מה אין בכך איסור מן התורה: (א) שרק החלב הראשון הנחלב מן הבהמה נדון כנחלב בכחו, והוא הולך לאיבוד, אבל מה שנחלב אחר כך - ואינו הולך לאיבוד - הוא כמו "בידקא דמיא" בכח שני, שאינו אלא גרמא, והתירו גרמא במקום הפסד וצער בעלי חיים. וצריך שילך לאיבוד כל מה שנחלב בכח ראשון, ורק מה שנחלב אחר כך מותר להפנות למקום שמור. טעם זה שייך אף באופן שהחלב הנחלב אחר כך עובר באופן אוטומטי למקום שמור, כיון שהמשך החליבה אינה מכחו. ויש חולקים על טעם זה וסוברים שכל החליבה כולה מתייחסת אל פעולת האדם שהצמיד את גביעי המכונה לעטיני הבהמה, או שאף אם מה שנחלב אחר כך חשוב כנחלב בגרמא, אין להתיר, לדעת הסוברים שחייב על טחינת חיטים בריחיים של מים, שכל שניחא לו במה שייגרם ועוסק לפעול גרמא זו, חייב, שהרי נעשית מחשבתו. (ב) לפי שבמעשה של הצמדת הגביעים לעטינים לא היה איסור, שהרי החלב עמד ללכת לאיבוד, והמעשה שעושה אחר כך, שמפנה את החלב לתוך כלי, אף הוא מותר, שאין סרך מלאכה במעשה זה, דהרי זה כזורק חץ על חבירו ותריס - מגן - בידו, ובא אחר ונטלו או אפילו קדם הזורק עצמו ונטל את התריס ופגע החץ באדם והרגו, שהזורק פטור כיון שבעת שזרק כלו לו חיציו, היינו שלא היה החץ ראוי אז להרוג, שכיון שכל מעשה ומעשה בפני עצמו, זריקת החץ ונטילת התריס, אין חייבים עליו, אין מצרפים את שני המעשים יחד לחייבו, ואף כאן אין מצרפים את הצמדת הגביעים ואת הפניית החלב אחר כך למקום שמור, ולדעה זו אינו מותר אלא כשצריך לעשות אחר כך מעשה כדי להפנות החלב למקום הראוי, אבל אם באופן אוטומטי החלב מופנה אחר כך למקום שמור, חייב על חליבה זו שנעשית בכחו, כיון שמתחילה עומד החלב להיות מופנה למקום שמור. ויש חולקים על טעם זה, שכיון שבשעה שמצמיד את הגביעים היתה דעתו להפנות אחר כך את החלב למקום שמור, כל שעשה כן אחר כך, הרי זה כחולב לקיום, והרי זה כנותן יין לתוך מסננת על דעת להניח מיד כלי תחת המסננת לקבל את היין, שחייב על הכנסת היין לתוך הכלי משום בורר, אף על פי שמצד מעשה נתינת היין במסננת היה היין הולך לאיבוד, ואינו דומה לזורק חץ ותריס בידו שהוא פטור, שבהריגת אדם החיוב על הרציחה, וכיון שבשעת זריקה אין כאן מעשה רציחה, פטור, מה שאין כן לענין שבת שהחיוב הוא על פעולת המלאכה, כל שהיתה דעתו מתחילה לעשות אחר כך מעשה שלא ילך החלב לאיבוד, הרי זה כחולב לקיום וחייב, ואף אם אדם אחר יפנה את

החלב למקום שמור, חייב המצמיד אם בתחלה היתה דעתו לכך שיבוא אדם אחר ויציל את החלב, כיון שעיקר החיוב כאן על החליבה עצמה, והזרמת החלב למקום שמור אינה מעצם החליבה, אלא תנאי הוא בחיוב שלא יילך החלב לאיבוד. ועוד שיש סוברים אף ברציחה, שאין "כלו לו חיציו" פוטרו אלא כשלא היה צריך להעלות על דעתו שיבוא אדם אחר ויסלק את התריס, אבל אם הדבר שכיח שיבוא אחר ויסלק והיה לו להעלות על הדעת שיעשה כן חייב הזורק, ולא פטרוהו כשקדם הוא עצמו ונטלו, אלא כשלא היתה דעתו מתחילה לעשות כן ונמלך, ולכן בחליבה, כיון שדעת המצמיד להפנות אחר כך את החלב למקום שמור או שיעשה כן אדם אחר, חייב הוא על מעשיו הראשונים. ויש שכתבו שאף לדעה זו דוקא כשאחר בא ונטלו חייב הזורק אם היה צריך להעלות על דעתו, כיון שמשעה שזרק אין בידו לעכב על האחר מלסלק את התריס, שהרי זה כמו "רוח מצויה" שיסלק האחר, וחייב מדין "אשו משום חיציו", אבל כשקדם הוא עצמו ונטלו פטור אף על פי שהיתה דעתו מתחילה לכך, כיון שבשעה שזרק היה בידו שלא לסלק את התריס, נמצא שאין זריקתו כלום, והסילוק אינו אלא גרמא, ולכן אין לאסור חליבה אלא כשיש לו לחוש שאדם אחר יפנה את החלב למקום הראוי ואין בידי המצמיד לעכב עליו, אבל כשהמצמיד עצמו מפנה החלב למקום השמור, או שאדם אחד מפנה מדעת המצמיד ויש בידו לעכב עליו, מותר.

פרק י: ניצוצות

בשעה שמחברים מעגל חשמלי, וכן בשעת ניתוקו, נוצר בדרך כלל ניצוץ, וכן נוצרים ניצוצות במשך כל זמן פעולת מנוע חשמלי המופעל ב"זרם ישר". יש שכתבו שיצירת ניצוץ בשבת אסורה מן התורה, או מדרבנן, משום מבעיר, ויש שכתבו שאינה אסורה אלא משום שבות, שאסרו חכמים להוציא את האור - האש - מן העצים ומן האבנים. ואף על פי שהוא דבר שאינו מתכוין, שכן בשעה שהוא מחבר את המעגל ומנתקו אינו מתכוין לייצר ניצוץ, אסור משום שהוא "פסיק רישא". ויש שכתבו שכיון שאין תועלת בניצוץ הרי זה "פסיק רישא שלא ניחא לו", שיש מהראשונים מתירים, ואף לדעת האוסרים, יצירת ניצוץ מותרת, כיון שבעשיית הניצוץ הוא מקלקל, והיא מלאכה-שאינו-צריך-לגופה, וכן היא נעשית כלאחר-יד.

במתח נמוך יחסית שבו פועלים הרבה מכשירים אלקטרוניים, לא נוצר בשעת חיבור המעגל ובשעת ניתוקו ניצוץ הנראה לעין. ויש שכתבו שאם אין זה "פסיק רישא" שיהא ניצוץ הנראה לעין בשעת חיבור המעגל או ניתוקו - שבמתח מסויים הדבר תלוי במידת הלחות באויר - אין חוששים לו, כיון שאינו מתכוין ליצירת הניצוץ.

בהגדלת עצמת הזרם ובהקטנתה לא נוצרים ניצוצות. במנוע המופעל ב"זרם ישר", שמתחברים ומתנתקים בו הרבה מעגלים חשמליים בכל משך פעולתו, ונוצרים בו אלפי ניצוצות בכל דקה, והגדלת צריכת הזרם גורמת להגדלת הניצוצות, אם יש חשש איסור בהגדלת הניצוצות ע"י לעיל: מעלית.

בשעה שפושטים בגד העשוי מאריג סינטטי, נוצרים בדרך כלל ניצוצות הנראים לעין. יש שכתבו שמותר לפשוט בגד כזה בשבת, ואין לחוש לניצוצות, לפי שיש מהאחרונים סוברים שאין איסור מבעיר ביצירת ניצוץ, ועוד שאינו מתכוין לניצוצות הללו, ואף על פי שהוא "פסיק רישא", הרי זה "פסיק רישא שלא ניחא לו", ואף לדעת הסוברים שאף כשלא ניחא לו אסור, כיון שאין בעשיית ניצוצות אלא איסור דרבנן, לסוברים כן, איסור דרבנן ב"פסיק רישא שלא ניחא לו", מותר, ועוד שהוא מקלקל, ועוד שאפשר שאינם כניצוצות ממש, אלא "הברקות נוצצות", ואינם כלום, שאין בכחם להבעיר כלום - מחמת החום הנמוך שבהם - ולכן אין דינם כאש. ועוד שכשם שמצינו בקטימת קיסם, שכל שאינו מתכוין לקטמו כדי לחצוץ בו שיניו, אין זו מלאכה כל עיקר, כך גם בניצוצות הללו, שכיון שאינו מתכוין להם ואינו צריך להם, אינם כלום, ועוד שכיון שהם כלים מיד והולכים לאיבוד, אינם בסוג מלאכת מבעיר שהיתה במשכן.

פרק יא: קריאה לאור נורה חשמלית

אף על פי שאסרו חכמים לקרוא בליל שבת לאור הנר, גזירה שמא יטה, מותר לקרוא לאור נורה חשמלית, כיון שלא שייכת בה הטיה, ואין גוזרים שמא ידליק נורות נוספות, שאין לנו לגזור גזירות חדשות מדעתנו. במה דברים אמורים בנורה חשמלית שאורה קבוע, אבל בנורה שניתן להגדיל את אורה ולהקטינו - אם על ידי סיבוב מפסק, או שמצויות בה כמה דרגות של אור, כמו במנורת "מיני אור" - יש שכתבו שאסור לקרוא לאורה, שיש לחשוש שמא יבוא להגדיל את האור, והרי זה בכלל הגזירה שמא יטה, שאף על פי שהגדלת אור הנורה אינה הטיה כמו הטיה בנר של שמן, אין זה כמו גזירה חדשה שחידשנו מדעתנו, אלא הוא בכלל גזירת חכמים שגזרו שמא יטה, ש"לא-פלוג-רבנן", לא חילקו חכמים בתקנתם, וכל סוג נר שיש לחוש בו לחילול שבת בהגדלת אורו אסרו לקרוא לאורו. ואף כשהנר הזה פועל במלא עצמתו יש אוסרים לקרא לאורו, שיש לחשוש שמא יקטין את האור, או משום "לא פלוג רבנן", כדרך שאסרו לקרוא לאור נר הנמצא בגובה של עשר קומות, ויש מתירים באופן זה, שלא מצינו שגזרו מחשש שיקטין את האור. ויש חולקים ומתירים לקרוא לאור נורה כזו, ולדעתם אין לגזור שמא יגדיל את האור או יקטינו, שלא גזרו אלא בנר שאורו מכהה מעצמו, וצריך להטותו כדי להרבות אורו שיהא כבתחלה, מה שאין כן בנורה חשמלית שאין אורה פוחת. ועוד שלא גזרו אלא שמא יתקן ולא שמא יוסיף שמן בנר.

בזמן שדולקת נורה חשמלית, יש שכתבו שאף אם דולקים נרות של שמן, מותר לקרוא לאורם, שאין לחשוש שמא יטה את נרות השמן, כיון שאף הנורה דולקת.

מותר לקרוא לאור נורה חשמלית שהזרם מגיע אליה מגנרטור ביתי, שאף על פי שמצוי שיתקלקל אין לגזור שמא יתקנו, שלא גזרו אלא בנר שדרך כל אדם להטותו בשעת לימודו וההטיה נעשית בקלות, מה שאין כן בגנרטור שתיקונו דורש מעשה גדול, ואין האדם רגיל בכך, וכל שכן כשצריך מומחה לתיקון, ולכן מותר לאדם שאינו מומחה לקרוא לאור נורה זו, שהרי זה כסגר נרו במנעול ומסר המפתח בידי אדם אחר, שמותר לו לקרוא לאורו.

פרק יב: שימוש בחשמל שנוצר בשבת

- א. חשמל המיוצר על ידי גויים.
- ב. חשמל המיוצר על ידי יהודים.
- ג. חשמל המיוצר באופן אוטומטי.
- ד. כשיש נר של היתר.

הדיון בשימוש בחשמל שנוצר בשבת מתחלק לארבעה אופנים:

(א) חשמל המיוצר על ידי גויים, שאסור להשתמש בו, לסוברים כן, משום שאסור ליהנות ממלאכה שגוי עשה בשבת לצורך ישראל. וכתבו אחרונים שאין איסור להשתמש בו מצד מה שאסרו חכמים לתת לגוי מלאכה בערב שבת בקבלנות על מנת שיעשנה בשבת - שמא יאמרו שכיר יום הוא ואסור לעשות מלאכה על ידי שכיר יום משום אמירה-לנכרי - שהרי ידוע ומפורסם לכל שהגויים מייצרי החשמל אינם שכירי יום של היהודים, אלא היהודים משלמים עבור השימוש בזרם החשמל, והרי זה כמו מלאכה בקבלנות, ואף על פי שכשאומר לגוי שיעשה את המלאכה בשבת, אף בקבלנות אסור, בחשמל אין איסור משום כך, שמצד ישראל יכולים הגויים להכין הכל מערב שבת.

(ב) חשמל המיוצר על ידי יהודים בחילול שבת שהוא אסור בהנאה משום מעשה שבת, ודנים להתיר להשתמש בו משום שיש צורך בייצורו לשם פיקוח נפש.

(ג) חשמל המיוצר באופן אוטומטי מלא, אם יש לחוש שמא אירע קלקול בתחנת הכח ותיקנוהו תוך חילול שבת.

(ד) אם אור נוסף מתיר להשתמש באור הנוצר על ידי מלאכת שבת.

א. חשמל המיוצר על ידי גויים. חשמל המיוצר בתחנת כח שעובדיה גויים, יש אוסרים להשתמש בו בשבת, משום שאסור ליהנות ממלאכה שעשאה גוי בשבת לצורך ישראל - וכגון גוי שהדליק נר בשביל ישראל, שאסור לכל אדם להשתמש לאורו, ואפילו למי שלא הודלק בשבילו, גזירה שמא יאמר לנכרי להדליק, ואמירה לנכרי שבות, ואף כשהגוי עושה בקבלנות וקצץ לו שכרו, אסור, כיון שהישראל נהנה מגוף המלאכה - ועובדי תחנת הכח עושים את המלאכות לצורך היהודים הדרים בעיר. ורבים מתירים להשתמש בחשמל זה בשבת, וכן מנהג העולם, ואף כשרוב העיר יהודים נהגו להקל. כמה טעמים מצינו להיתר השימוש: (א) לפי שהישראל אינו נהנה מגוף המלאכה שעשאה הגוי, שהרי את נורות החשמל בבית הישראל לא הדליק הגוי, אלא עשה מלאכה בתחנת הכח בהבערת הדלק וכיוצא, ועל ידי כן נוצר שם החשמל הזורם לביתו של הישראל ומדליק את הנורות בביתו, וכל שאין הישראל נהנה מגוף המלאכה אלא ממה שנגרם על ידיה, מותר. ויש חולקים על זה וסוברים שישראל שמפעיל את תחנת הכח חייב על הדלקת נורות החשמל שבעיר משום מבעיר, ולדבריהם נמצא שהנורות שבבית הישראל הודלקו על ידי הגויים מפעילי תחנת הכח. (ב) הפועלים הגויים העושים מלאכה בתחנת הכח אינם עושים עבור הישראלים, אלא עבור הגויים בעלי תחנת הכח ששכרום, והרי זה כגוי שהדליק נר לצורך גוי, שמותר לישראל ליהנות ממנו, שהרי הפועלים העובדים בתחנת הכח אינם יודעים כלל מי הם הנהנים מזרם החשמל. ויש שכתבו שאין לסמוך על טעם זה, שמן הסתם הפועלים יודעים אלו הם הקוים המוליכים את הזרם לבתי היהודים - כשהם גרים בשכונות מיוחדות - והרי הם עושים לצורך ישראל. (ג) לפי שיש סוברים שאם היה הנר דולק מערב שבת ובא גוי והוסיף בו שמן, שמותר להשתמש לאורו אף בזמן שכבר כלה השמן הראשון כיון שתחילת הנר היתה בהיתר - ויש מהאחרונים שכתבו שאפשר לסמוך על זה לצורך גדול, היינו כשעונג שבת תלוי בנר - ולכן מותר להשתמש בנורת חשמל שהיתה דלוקה בכניסת השבת, אף על פי שנשארת דלוקה במשך השבת על ידי מלאכת הגוי בתחנת הכח. טעם זה להתיר אינו שייך אלא כשהיתה הנורה דולקת מערב שבת, אבל אם נדלקה בשבת על ידי שעון שבת - או שהיתה הפסקת חשמל בעיר ושוב חודש הזרם - יש מצדדים שאסור להשתמש בה, כיון שמתחילתה הודלקה על ידי מלאכת הגוי בתחנת הכח. (ד) כשיש בעיר רוב גויים אין לאסור, שכן נר שגוי הדליק לצורך גויים ויהודים, אם יש שם רוב גויים מותר ליהנות ממנו, אף על פי שהגוי עושה מלאכתו בפירוש גם לצורך הישראל. ויש חולקים וסוברים שאין להתיר ברוב גויים אלא כשהגוי עושה בסתם, אבל כשעושה בפירוש גם עבור היהודים, אסור, אף על פי שאינם אלא מיעוט, וכיון שמפעילי תחנת הכח עושים מלאכתם

לצורך כל בני העיר, אסור, ועוד שכיון שהיהודים משלמים עבור צריכת החשמל, הרי זה כמו ישראל ששכר גוי להדליק נר כשיצטרך לו, שאסור אף כשהגוי מדליק לצורך רוב גויים. ויש שכתבו שאין להתיר ברוב גויים מטעם אחר, שכיון שבשביל הגויים היה די בפחות מלאכות, ומפעילי תחנת הכח מוסיפים במלאכות לצורך היהודים שבעיר, הרי זה כנר שהדליקו לצורך ישראל לבדו, אלא שיש חולקים על טעם זה, וכתבו שכיון שאי אפשר למפעילי תחנת הכח לחלק בין הזרם הזורם בתי הגויים לבין הזרם הזורם לבתי הישראלים, אף על פי שהגוי מרבה במלאכות משום בתי הישראלים, אין כאן איסור משום נר שהדליקו לצורך ישראל, כיון שבעיר יש רוב גויים, ולא עוד אלא שיש שכתבו שאף במיעוט גויים מותר, שכיון שלצורך אותם גויים לבדם גם כן היו מפעילים את תחנת הכח, הרי זה כנר שהודלק לצורך גוי. ה) בעיר שיש בה בתי חולים, כיון שהמלאכות הנעשות בתחנת הכח הן לצורך פיקוח נפש, מותר לישראל ליהנות מהן, ואף במקום שאין שם בית חולים מותר להשתמש בחשמל כיון ששכיחים חולים שאין בהם סכנה וקטנים, שמותר לתת לגוי לעשות עבורם מלאכה, ומותר לישראל ליהנות מאותה מלאכה, ואף על פי שרוב אנשי העיר ישראלים, והחולים והקטנים מיעוט, מותר לכל היהודים להשתמש בחשמל. ויש שכתבו שאין להתיר מטעם זה, כיון שעבור הקטנים והחולים שאין בהם סכנה אפשר להדליק נרות מערב שבת, ואין צורך באור החשמל.

ב. חשמל המיוצר על ידי יהודים. בתחנות כח שאינן אוטומטיות, נעשות בדרך כלל הרבה סוגי מלאכות שבת, בהבערה וכיבוי ובישול ובנין וסתירה ועוד, ולכן כשעובדי התחנה הם יהודים, אסור להשתמש בזרם המיוצר בשבת, שאף על פי שמעשה-שבת מותר בהנאה, הרי זה בהנאת מכירה וכיוצא, אבל אסור ליהנות מגוף המעשה-שבת. ויש שכתבו שאסור להשאיר מבעוד יום נורה או מכשיר חשמלי מחוברים לזרם - אפילו לא ישתמש בהם בשבת - משום לפני-עור, שהוא מכשיל בכך את הפועלים היהודים שבתחנת הכח בתוספת חילול שבת, ואף על פי שכל נורה או מכשיר לבדם אינם גורמים לתוספת חילול שבת בתחנת הכח, אסור, לפי שכל התושבים שבעיר המשאירים נורות או מכשירים מחוברים לזרם, עוברים על לפני עור בשותפות.

במה דברים אמורים בשעה שברור שזרם החשמל מיוצר על ידי חילול שבת, אבל בתחילת השבת שיש לתלות שעדיין לא חיללו שבת בייצור החשמל, מותר להשתמש בזרם, ואף על פי שאסור להשאיר נורה או מכשיר מחוברים לזרם משום לפני עור, אם השאירים אין לאסור את השימוש בהם, ואף באופן שהוסיפו בתחנה דלק בשבת, כל זמן שאין צורך בדלק הנוסף, מותר להשתמש בחשמל, שהרי זה כמוסיף שמן לנר בשבת, שכל זמן שהיה די בשמן הראשון מותר להשתמש בנר.

היה ספק אם נעשתה מלאכת שבת בייצור הזרם, מותר להשתמש בו, שאיסור מעשה שבת אינו אלא מדרבנן, וספק-דרבנן להקל. היה הדבר ספק שמא עובדי תחנת הכח שוגגים, יש שכתבו שאפשר לסמוך על דעת הסוברים שמעשה שבת בשוגג מותר אף למי שנעשתה המלאכה עבורו.

בזמננו ייצור החשמל בשבת מיועד בהרבה מקרים לצורך פיקוח נפש, הן לצרכי בתי חולים ותחנות עזרה ראשונה, והן לצרכי חולים שיש בהם סכנה המצויים בבתיהם וזקוקים למכשירי חשמל שונים, ופעמים שאף השימוש במקרר חשמלי הוא לצורך פיקוח נפש, וכגון שיש בבית תינוק ויש לחוש לקלקול המאכלים, וכן פעמים שיש צורך בתאורה ברחובות משום פיקוח נפש. אם מותר להשתמש בחשמל לצרכים שאין בהם משום פיקוח נפש, מצינו כמה דעות: א) יש מתירים, לפי שמלאכות-שבת שעושים העובדים בתחנות הכח נעשות לצורך סיפוק זרם לבתי החולים שבעיר, ויש בדבר משום צורך פיקוח נפש, ואף על פי שמוסיפים הם במלאכות בתחנת הכח לצרכי בני העיר שאינם לצורך פיקוח נפש, מותר להשתמש, שכיון שבני העיר כבר חיברו נורותיהם ומכשיריהם לרשת ואי אפשר למפעילי תחנת הכח להפריד בין בתי החולים לשאר העיר, נמצא שכל המלאכות שהם עושים לצורך פיקוח נפש הן נעשות, ואינו דומה למבשל אוכל בשבת עבור חולה שיש בו סכנה שאסור לבריא לאכול ממנו שמא ירבה בשבילו, שכיון שאי אפשר לפועלים להפריד בין השימוש של צורך פיקוח נפש לשאר בתי העיר, הרי זה כמו השוחט בהמה לחולה, שמותר לבריא לאכול ממנה, כיון שאין כאן חשש ריבוי. ויש שכתבו שאף אם אפשר לעובדי תחנות הכח לנתק

את הקוים לאיזורים שאין בהם בתי חולים, אינם חייבים לעשות כן שמא יש שם חולה מסוכן הזקוק למכשירים חשמליים, שאף אם חולה שיש בו סכנה לא שכיה, ואסור לחלל שבת בידים משום הספק שמא יש חולה כזה, אינם חייבים לעשות מעשה לנתק בידים את הזרם כיון שאפשר שיש חולה כזה, ואפשר שאף אסור להם לעשות כן, ואין בני העיר חייבים לנתק את הנורות ומכשירי החשמל שבבתיהם מבעוד יום, שאף על פי שאסור להכניס את עצמו או אדם אחר למצב של דחיית שבת משום פיקוח נפש, הרי זה כשעושה מעשה, אבל אינו חייב לעשות מעשה למנוע מאדם אחר את הצורך של עשיית מלאכה לשם פיקוח נפש, ולכן אינו חייב לנתק את הזרם בביתו, ואף מותר לחבר מכשירים לזרם סמוך לשבת, שכל שבשעת החיבור בידו לנתקו קודם שבת, החיבור מותר ושוב אינו חייב לנתקו. (ב) ויש שכתבו שאסור לאדם לחבר בערב שבת נורות ומכשירים לרשת החשמל על מנת שיפעלו בשבת, שאסור להכניס אדם למצב של דחיית שבת משום פיקוח נפש, ואף אם היו מחוברים מקודם חייב לנתקם קודם שבת, שצריך אדם לעשות מעשה כדי למנוע דחיית שבת לצורך פיקוח נפש, ולא עוד אלא שאם לא ניתק את המכשירים מן הרשת, כיון שגרם לעובדים לעשות מלאכות שבת לצורך פיקוח נפש, הרי זה כמעשה שבת אף באותם קווים הקשורים לבתי חולים, ואסור לו להשתמש במכשירים אלו בשבת. ג) ויש שכתבו שאף על פי שעושים בשבת את המלאכות בתחנות לצורך פיקוח נפש של בתי חולים וכיוצא, אסור לבריאים להשתמש בחשמל בשבת, לפי שאפשר להתקין גנרטור בכל בית חולים, באופן שלא יצטרכו לחלל שבת בהפעלתו, וכן אפשר להשיג פועלים גויים שיעבדו בתחנת הכח, ודוקא בהצלה עצמה אמרו שנעשים על ידי גדולי ישראל, מה שאין כן בהכנה להצלה, כמו בייצור חשמל לצורך בתי חולים. ועוד שעובדי תחנת הכח היהודים חייבים לנתק את הזרם לכל האיזורים שאין בהם בתי חולים, ואין לחשוש לחולה שיש בו סכנה, שהוא אינו שכיה, ואם לא ניתקו מבעוד יום, חייבים לנתקו בשבת כשהעומס מתגבר, אף על פי שיש בכך איסור מכבה מדרבנן בכיבוי הנורות הדולקות בבתיים, שאם לא ינתקו יצטרכו להוסיף דלק וכיוצא, ויש בכך הבערה דאורייתא, וכיון שלא ניתקו נמצא שהחשמל עבור האיזורים הללו נוצר בחילול שבת ואסור להשתמש בו. ויש שכתבו שאם יש בעיר חולה שיש בו סכנה, או אפילו חלה בשבת, פטורים עובדי תחנת הכח על כל המלאכות הנעשות לצורך האיזור שבו נמצא החולה, אף על פי שאינם יודעים ממנו ומתכוונים לחלל שבת, ולפיכך ראוי להדליק עבורו בשבת נורה חשמלית ולא נרות, כדי להציל את הפועלים מחילול שבת. אף לדעה זו שאסור להשתמש בחשמל בשבת משום מעשה שבת יש מקילים להשתמש במקרה, לפי שיש בכך הפסד מרובה, שמא יתקלקלו המאכלים, ולכן אפשר להקל לסמוך על צד ההיתר שעושים בשביל בתי החולים, ועוד שעל ידי המקרה לא נוסף שום שבח במאכלים, אלא שאינם מתקלקלים, ואין זו הנאה הנאסרת, ובפרט שאין הדבר ברור שהיו מתקלקלים, ולטעם זה אסור לקרר במקרה משקאות, וכיוצא, שהקור משיבא את טעמם.

כתבו אחרונים שכשהחשמל מיוצר בשבת על ידי יהודים, אף אם הוא מיוצר באופן שמן הדין יש היתר בשימוש, אסור להשתמש בו משום חלול-השם, כיון שרשת החשמל הוא "שירות ציבורי", והעובדים בתחנת הכח עושים כן במרד, הנהנה ממעשיהם מעיד שאין לבו כואב על חילול שבת. יש שכתבו שהדברים אמורים כשההיתר מן הדין הוא משום שאין זה מעשה שבת, אבל אם ההיתר הוא משום שיש צורך בזרם החשמל לבתי חולים, אין כאן איסור חילול השם. אף בתחנה אוטומטית מלאה, שאין בייצור הזרם עצמו חילול שבת, יש שכתבו שאין להתיר אלא כשכל העובדים שם שובתים לגמרי מלחלל שבת, אבל אם מקצת החשמל בא מחילולי שבת אף בעקיפין - באופן שאין כאן איסור של מעשה שבת - או שמביא לחילול שבת של העובדים שם אף שאין חילולם גורם את ייצור החשמל, וכגון שעושים רישומים שונים וכיוצא, אסור להשתמש בחשמל משום חילול השם.

היה קלקול בתחנת הכח או ברשת החשמל ויהודים מתקנים אותו על ידי מעשה שיש בו חילול שבת, יש שכתבו שקודם התיקון צריך כל אדם לנתק את כל הנורות והמכשירים שבביתו המחברים לרשת, כדי להציל את הפועלים מתוספת חילול שבת, שכן על כל נורה שנדלקת על ידי התיקון עוברים הפועלים על איסור סקילה, וצריך לעשות כן כלאחר יד, כיון שהמפסקים הם מוקצה. ואם אי אפשר לנתק את התנור או את הפלטה החשמלית, צריך להסיר מהם את הקדירות שעדיין לא נתבשלו כל צרכן או שנצטנן התבשיל שבתוכן, ואף באופן שיש הכרח בתיקון רשת החשמל לבתי החולים וכיוצא משום פיקוח נפש, צריך לנתק את המכשירים, לפי שהפועלים חייבים לנתק הזרם מכל בית שאין שם פיקוח נפש,

כדי שלא להרבות במלאכות, וכיון שאינם עושים כך הם עוברים על כל נורה ומכשיר המחברים לרשת. יש שכתבו שאם נפסק זרם החשמל למספר דקות ושוב חודש הזרם, מותר להשתמש בו, לפי שאפשר שתוקן באופן אוטומטי. ויש שכתבו שכל שיש בתיקון הרשת צורך של פיקוח נפש מחמת בתי החולים או חולים שבעיר שיש בהם סכנה, מותר לכל אדם להשתמש בחשמל, לפי שאין הפועלים המתקנים חייבים ללכת מבית לבית למנוע ההדלקות שאין בהם צורך, והרי זה כפורס מצודה להעלות תינוק מהנהר וצד עמו דגים, שיש סוברים שמותר אף כשכוונתו גם לצידת הדגים, כל שאינו עושה שום מעשה מיוחד לשם כך, ולפיכך אינם חייבים לנתק את הנורות והמכשירים מהרשת, ומותר לכל אדם להשתמש בחשמל לאחר שתוקן, וכן מותר להשהות קדירה על גבי הפלטה ומותרת היא באכילה, ועוד שאפשר שאין כוונת הפועלים המתקנים את הרשת אלא לאפשר לכל הרוצה להשתמש בזרם ולחבר אליו נורות וכיוצא, לעשות זאת, אבל הם עצמם אינם מתכוונים להדליק את הנורות, ואף על פי שהדבר ודאי שיש נורות מחוברות לרשת, הרי זה כ"פסיק רישא שלא ניחא לו", שרבים סוברים שמותר. ודוקא כשהקלקול בתחנת הכח, אבל אם הוא בשכונה אחת, וברור שאין שם חולה שיש בו סכנה, אסור ליהנות מזרם החשמל, הן למאור והן לחימום המאכלים.

ביום טוב, יש שכתבו שמותר להשתמש בחשמל, אף שלדעתם אסור להשתמש בו בשבת, לפי שבדרך כלל המלאכות הנצרכות לייצור הזרם מותרות הן לצורך בישול או מאור, ואף שהפועלים מולידים אש באיסור, אין איסור להשתמש בזרם הנוצר על ידי כך, שכן אם עבר והוליד אש ביום טוב, מותר להשתמש בו, ואף באופן שאירע קלקול בתחנת הכח ותוקן ביום טוב על ידי יהודים, שאיסור מתקן-מנא לא הותר ביום טוב, אם יש בתיקון צורך פיקוח נפש מותר להשתמש בחשמל, שהרי התיקון עצמו מותר, ואילו הנורות שבבתים שהודלקו על ידי התיקון שלא לצורך פיקוח נפש, אין בהן אלא איסור מוליד, ומותר להשתמש באש שהודלקה ביום טוב. ויש שכתבו שאף ביום טוב אסור להשתמש בחשמל. לדעת האוסרים בשבת משום חילול השם, אף ביום טוב אסור.

חשמל המיוצר בשבת באיסור על ידי יהודים, שאסור להשתמש בו בשבת, יש מצדדים שצריך להמתין בהשתמשות בו במוצאי שבת פרק זמן של "כדי שיעשה", ולאחר משך זמן זה מותר אף למי שנעשה בשבילו, וכתבו שבתחנות כח הפועלות על ידי מנוע דיזל, הזמן הוא רגעים מספר, ובתחנות המופעלות על ידי קיטור פעמים שצריך להמתין כמה שעות. ויש שכתבו שבמקום שהפעלת תחנת הכח נחוצה לצורך בתי חולים או חולים שבעיר שיש בהם סכנה, אף על פי שלדעתם בשבת אסור להשתמש בחשמל כיון שחייבים לנתק את הקווים המובילים למקומות שאין בהם חולים, במוצאי שבת מותר להשתמש בחשמל, שהרי הפעלת הטורבינה וכיוצא מותרת, והאיסור בשבת אינו אלא סיפוק החשמל לבתים.

ג. חשמל המיוצר באופן אוטומטי. מותר להשתמש בחשמל המיוצר בתחנת כח אוטומטית, ואף שתחנת הכח משמיעה קול, והרי זה כריחיים של מים שאסור לתת בהם חיטים מערב שבת מפני שהן משמיעות קול, לסוברים כן, כיון שבמקום הפסד מותר לתת, אין לאסור את השימוש בחשמל. ואף על פי שאם קורה קלקול בתחנת הכח מתקנים אותו תוך כדי חילול שבת, אין צריך לחוש לזה, כיון שאפשר שלא נתקלקל, ואין מחזיקים ריעותא, ועוד שאיסור הנאה ממעשה שבת מדרבנן, וספק דרבנן להקל, אבל אם עושים בודאי מלאכות הנצרכות לייצור הזרם, אסור להשתמש בחשמל. ויש שכתבו שבזמננו (שנת תשמ"ה) תחנות הכח שבארץ ישראל פועלות באופן אוטומטי, אלא שכשהצריכה עולה או יורדת בשיעור מסויים, מווסתים אותה על ידי חילול שבת בידיים, בהבערה או בכיבוי, והם מצדדים להתיר השימוש בחשמל לפי שהזרם מיוצר על ידי כמה גורמים, היינו על ידי יחידות הפועלות באופן אוטומטי, ועל ידי היחידות שהופעלו על ידי חילול שבת, וזה- וזה- גורם מותר. ויש שכתבו שכיון שיש בוויסות צורך פיקוח נפש, כדי לספק חשמל לחולים וכיוצא, אין לאסור השימוש בחשמל.

על האיסור להשתמש בחשמל המופק בתחנת כח אוטומטית משום חילול השם, עיי' לעיל.

יש שכתבו שלא להפעיל גנרטור פרטי לספק חשמל בשבת, אם הוא עושה רעש, כדרך שאסור לתת חיטים לתוך ריחיים של מים משום השמעת קול, אלא שלצורך בתי כנסיות ובתי מדרשות מותר, שכן נהגו להתיר השמעת קול במקום הפסד, והוא הדין לצורך מצוה.

ד. כשיש נר של היתר. היה נר של היתר דלוק מערב שבת, יש שכתבו בחשמל המיוצר על ידי גויים - לדעתם שאסור להשתמש בו בשבת, כמו בנר שהדליק לצורך ישראל - שמותר להשתמש לאור נורה חשמלית, כדרך שאמרו בנר שהדליק גוי לצורך ישראל, שמותר להשתמש לאורו אם יש שם נר שדולק מערב שבת, אף על פי שעל ידי הנר שהדליק הגוי נתרבה האור בבית, ואף לכתחילה מותר להשתמש לאור החשמל מטעם זה, ויש שכתבו שאף על פי שאם יש נר של היתר מותר להשתמש לאור החשמל, אסור לכתחילה להשאיר נורה דולקת מערב שבת, שהרי הישראל עושה פעולה כדי להשתמש בשבת באור שהדליק הנכרי.

בחשמל המיוצר על ידי יהודים באופן שאסור להשתמש בו בשבת משום מעשה שבת, יש שהתירו להשתמש בו כשיש גם נר של היתר, שכל שיש נר נוסף אינו נהנה מהנר האסור הנאה גמורה, ודוקא באופן שאפשר לו להשתמש לאור הנר של היתר גם לולא אור הנורה החשמלית, אבל במקום שאור הנר המותר לא היה מגיע כדי להשתמש שם בדוחק, אסור אף על פי שיכול הוא להתקרב אל הנר המותר. ואף לכתחילה מותר להשאיר הנורה החשמלית דולקת על דעת להשתמש בה בתוספת נר של היתר. ויש שכתבו שאסור להשאיר דולקת משום "לפני עור" שמכשיל את עובדי חברת החשמל בחילול שבת. ויש חולקים וסוברים שכשהחשמל מיוצר בשבת באיסור, אסור להשתמש בו אף על פי שיש לו נר נוסף של היתר, שהרי הוא נהנה מריבוי האור שבא על ידי הנורה החשמלית, ונמצא נהנה ממעשה שבת, ועוד שאף בגוי שהדליק נר עבור ישראל יש שכתבו שאם עשה כן בציווי הישראל אסור להשתמש לאורו אף כשיש שם נר של היתר, והוא הדין בנר שהדליקו ישראל באיסור.